

תרבות

'חרושת התלמוד': מפעל הדף היומי ותרבות הצריכה המודרנית

יאיר ברלין

דף דף דף גמרא בכל יום/דף דף היומי בכל מקום
(מנדי ורדיגר)¹

תקציר

תופעת 'הדף היומי', שבמסגרתה רבים ברחבי העולם לומדים לימוד מסונכרן ועוקב דף אחד מהתלמוד הבבלי בכל יום, נוסדה לפני קרוב למאה שנה כאחת מיזמות הדגל של אגודת ישראל האורתודוקסית, ומתקיימת מאז ברציפות. למרות תפוצתה הרחבה והתקיימותה הממושכת, כמעט לא זכתה תופעה זו לתשומת לב מחקרית. מאמר זה מבקש לנתח את המסרים התרבותיים שנכרכו במפעל זה ושאפשרו את התקבלותו הרחבה ביהדות החרדית. טענתו הבסיסית של המאמר היא שהדף היומי היה כרוך ביצירתה של 'פרקטיקת קריאה' ייחודית ללימוד התלמוד, שעיצבה את 'דף התלמוד' כאובייקט המתאים לצריכה פופולרית. במסגרת עיצוב זה, לצד השימור והעיבוד של המאפיינים ה'קלאסיים' של לימוד התורה דור אחר דור, נקשרו בלימוד הדף היומי גם ערכים וצורות משמוע שמאפיינים את התרבות המודרנית בכלל, ואת תרבות הצריכה בפרט, דוגמת הגלובליזציה והיחס החיובי להתקדמות הזמן. בנוסף, כהמשך לניתוח של הבניית הזמן המודרנית שהדף היומי מכונן, המאמר מצביע על קשר שמתקיים בין אתוס הלימוד שמשקף בדף היומי ובין 'רוח הקפיטליזם' כפי שתיאר אותה ובר.

מילות מפתח: גלובליזציה, היסטוריה של הקריאה, זמן, חרדיות, לימוד תורה, מודרנה, קפיטליזם, תלמוד, תרבות הצריכה

מבוא

תופעת 'הדף היומי', שבמסגרתה אנשים רבים ברחבי העולם לומדים דף אחד מהתלמוד הבבלי בכל יום לימוד מסונכרן ועוקב, קיימת ברציפות כבר קרוב למאה שנה. במשך כל

1 מתוך שיר שנכתב והולחן לכבוד סיום הש"ס.

שנות התקיימותו ועד ימינו היווה הדף היומי – פרויקט שהוכרו בשעתו כאחת מיזמות הדגל של אגודת ישראל האורתודוקסית, ושל התאגדות הנגד שלה אל מול התנועה הציונית² – סוכן של יצירת השתייכות לפרקטיקה של לימוד התורה, ושל קיום החובה הדתית 'לקבוע עיתים לתורה', בקרב יהודים רבים בעולם ובארץ. למרות תפוצתה הרחבה והתקיימותה הממושכת כמעט לא זכתה תופעה זו לתשומת לב מחקרית. מלבד אזכורים שוליים אחדים, המחקר היחיד שהעמיד במרכזו תופעה הקשורה בדף היומי הוא הניתוח האנתרופולוגי של שמואל היילמן לאירוע סיום הש"ס התשיעי במסגרת הדף היומי, שנערך במדיסון סקוור גארדן בארצות הברית.³ התעלמות מחקרית זו מלימוד הדף היומי בולטת בייחוד לנוכח הכתיבה המחקרית הענפה למדי על לימוד התורה בחברה האורתודוקסית המודרנית.⁴ לאור זאת, אחת ממטרותיו של המאמר היא להתחיל בהשלמת חוסר זה. חשיבותו של מחקר שעוסק בדף היומי נעוצה בייחודיותו של הדף היומי כתנועת לימוד 'חוץ ושיבתית' ופופולרית, שצמחה במובנים רבים 'מלמטה' על ידי הנמרצות והכריזמטיות של רב שלא היה מה'גדולים' המובהקים של אותה תקופה, והכרוכה במה שהיילמן כינה 'דמוקרטיזציה' של לימוד התלמוד.⁵

מאמר זה מבקש להצביע על אחת הדרכים המרכזיות שה'דמוקרטיזציה' של הלימוד שכרוכה בדף היומי מתרחשת בהן בפועל – הקשר שלימוד הדף היומי מקיים עם תרבות הצריכה. ההצבעה על קשר זה תבסס על ניתוח של מפעל הדף היומי מתוך ניסיון להבין מהו האתוס שנוצר סביב לימוד הדף היומי, ומהם מערכי המשמעות והמסרים שנוצקו לצורת לימוד זו של התלמוד ושנועדו לעורר את המוטיבציה ללימוד הדף היומי, ולאפשר את התקבלותו בחברה החרדית. במהלך המאמר אדון בהיגדים שונים מתוך השיח הפנים-חרדי שנוצר סביב קידומו של לימוד הדף שמתארים את משמעותו ואת אופיו של הדף היומי. דרך הדיון במקורות אלה אבקש לתאר את ה'הביטוס' שהתפתח סביב לימוד הדף היומי ולעמוד על האופי 'המיוחד במינו' (Sui generis)⁶ שלומד הדף נגש בו אל התלמוד;

2 יפורט להלן.

3 Samuel C. Heilman, 'The Ninth Siyum Ha-Shas: A Case Study in Orthodox Contra-Acculturation', in: Robert M. Seltzer and Norman J. Cohen (eds.), *The Americanization of the Jews*, NYU Press, New York 1995, pp. 311-338

4 למשל עמנואל אטקס (עורך), **ישיבות ובתי מדרשות**, מרכז זלמן שזר, מרכז דינור והאוניברסיטה העברית, ירושלים 2006; עמנואל אטקס ושלמה טיקוצ'ינסקי (עורכים), **ישיבות ליטא: פרקי זכרונות**, מרכז זלמן שזר, ירושלים 2004; מרדכי ברואר, **אהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה**, מרכז זלמן שזר, ירושלים 2003; שלמה טיקוצ'ינסקי, **למדנות מוסר ואליטיזם: ישיבת סלבודקה מליטא לארץ ישראל**, מרכז זלמן שזר, ירושלים 2016; שאול שטמפפר, **הישיבה הליטאית בהתהוותה**, מרכז זלמן שזר, ירושלים 2005; חנה קהת, **משהפכה התורה לתלמוד תורה: תמורות באידאה של תלמוד תורה בעידן המודרני**, כרמל, ירושלים 2016.

5 Heilman, 'The Ninth Siyum', p. 315

6 Peter L. Berger and Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin UK, Bungay 1991, p. 30

אופי שבא לידי ביטוי ברמת ההעמקה שהלימוד דורש, בהבניית הזמן הכרוכה בו ובטקסים שנערכים סביבו.

הנחת המוצא המתודולוגית שתוביל את הניתוח היא שסביב פעולת הקריאה והלימוד של טקסטים נוצרות פרקטיקות שמשקפות הלכי רוח ותנאים תרבותיים תואמים, וכפי שניסחו זאת קוואלו ושרטייה:

We also have to accept the notion that reading is a practice that is always realized in a specific acts, places and habits. Unlike the phenomenological approach that considers reading as an anthropological invariant and ignores its concrete modalities, we must identify the specific distinctive traits of communities of readers, reading traditions and ways of reading.⁷

בהתאם להנחה זו אנסה להראות במהלך המאמר כיצד מפעל הדף היומי מבקש לכונן 'פרקטיקת קריאה' ייחודית של התלמוד הבבלי שתואמת את אופיו הגלובלי והפופולרי של מפעל זה, ושמשתלבת באקלימה של התרבות הצרכנית של המאה ה-20. כפי שאטען, 'פרקטיקת הקריאה' של הדף היומי מעצבת את 'דף התלמוד' כאובייקט המתאים לצריכת המונים. במסגרת עיצוב זה, לצד השימור והעיבוד של מסרים 'קלאסיים' שנקשרו בלימוד התורה במשך הדורות, נקשרים בלימוד הדף היומי גם ערכים וצורות משמוע שתיאורטיקנים שונים אפיינו דרכם את תרבות הצריכה, כדוגמת הגלובליזציה והיחס החיובי להתקדמות הזמן. ממבט רחב יותר, ניתוח זה של הדף היומי יהווה דוגמה למקרה שבו ניכרת המשמעות המודרנית של הזהות החרדית, ושממחיש את הרווח התיאורטי שנוצר מזיהויה של החרדיות גם כחלק אינטגרלי מהתרבות המודרנית ולא רק כ'תגובה' אליה.

המאמר פותח בחלק מבואי שעוסק בעיצובו המוקדם של 'המוצר' – דף התלמוד המודפס – עיצוב שבלעדיו פרויקט הדף היומי לא יכול היה להיווצר. חלקו השני של המאמר מכיל את הפרקים שמנתחים את 'צריכתו' של התלמוד דרך הדף היומי. הפרק הראשון יוקדש לניתוח תצורת הלימוד הייחודית של הדף היומי, והשני להבניית הזמן שלימוד זה מכונן. ניתוחים אלה יתבססו על מסרים שנמסרים בשמו של מקים הפרויקט,

7 Guglielmo Cavallo and Roger Chartier, 'Introduction', in: idem (eds.), *A History of Reading in the West*, Polity Press, Cambridge 1999, p. 2; ראו גם מישל דה סרטו, Roger Chartier, *The Order of Books*, 340-321 עמ' 2012, תל אביב, רסלינג, 2012. לניתוח ברוח זו של פעולת הקריאה במסגרתה של התרבות היהודית באירופה של ימי הביניים, הכולל גם התייחסות אל לימוד התלמוד הבבלי, ראו Robert Bonfil, 'Reading in the Jewish Community of Western Europe in the Middle Age', in: Cavallo and Chartier (eds.), *ibid.*, pp. 149-177. להמחשה נוספת, מזווית אנתרופולוגית יותר, לכך שצורת ה'שימוש' בטקסט התלמודי שונה בהקשרים תרבותיים שונים, ראו שלמה גוזמן כרמלי, 'מפגשים מסביב לטקסט: עיונים אתנוגרפיים בטקסטואליה היהודית', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"ד, בייחוד עמ' 71-126.

על הקולות המתנגדים לו, על השיח העיתונאי והדרשני שנוצר סביב לימוד הדף וכן על ניתוח פנומנולוגי של פעולת הלימוד ושל חגיגותיה ועל מסרים שנאמרו סביב חגיגות אלה. בפרק השלישי והמסיים של החלק אציע השוואה בין אתוס הלימוד שמשתקף בדף היומי ובין 'רוח הקפיטליזם' כפי שתיאר אותה ובר. כפי שאבקש להראות, השוואה זו עשויה לתרום להבנה הכוללת של אתוס לימוד התורה בחברה החרדית המודרנית.

המוצר

הופעתה של פרקטיקת קריאה חדשה קשורה פעמים רבות גם בהיווצרותם של תנאים פיזיים וחומריים המאפשרים אותה.⁸ בנוגע לדף היומי נדמה שהתנאי הפיזי החשוב ביותר, העומד בבסיס הפרויקט ומאפשר אותו, הוא עיצובו של ה'דף' התלמודי. כך למשל, בתארו את השיעור בליל הלימוד הראשון של הדף היומי ביום ט' באלול ה'תרפ"ג, כתב הסופר גרשון גורא: 'בשמחת נפש עמוקה, ובהתרגשות, פתח ר' ישראל יונה את הגמרא הגדולה שלו, מהש"ס הוילנאי הידוע של "ראם" [...] כל המסובים פתחו גם הם את גמרותיהם והטו עיניהם ואזניהם אל מגיד השיעור'.⁹ אחד הדברים הבולטים בתיאור זה של גורא הוא העובדה שההתרגשות הגדולה שאחזה בנוכחים במעמד זה נקשרת באובייקט ממותג שעומד במרכזו: 'הגמרא הגדולה [...] מהש"ס הוילנאי הידוע של "ראם"'. מרכזיותו של אובייקט חומרי זה בתיאור חוויית הלימוד מפנה אותנו לעובדה פשוטה, אך מכרעת, שמהווה נקודת מוצא חשובה לדיון בהתהוותו של הדף היומי כפרקטיקה לקריאתו של התלמוד: העובדה שעצם קיומו של 'דף' התלמוד עצמו הינו תוצר מודרני של מהפכת הדפוס, ושל תהליכי מיתוג לשיטת הדפסה מסוימת של התלמוד. עובדה זו מעוררת את תשומת הלב לכך שהמילים 'תלמוד בבלי' אינן שומרות על רצף משמעות אחד למשך ההיסטוריה הארוכה של התקיימותן. כבר משלבים מוקדמים של התקופה המודרנית, ובוודאי שבתודעתם של לומדי הדף היומי, ה'תלמוד' קשור באובייקט חומרי בעל צורה ויזואלית מסוימת. אובייקט זה, במובן הטריטוריאלי ביותר, לא היה קיים בתקופות שקדמו למהפכת הדפוס. בסקירה ההיסטורית הקצרה שלהלן אבקש להציג את שלבי התהוותו של 'דף' התלמוד, מתוך התמקדות בקיבועו בתודעתם של צרכני התלמוד כרכיב בלתי נפרד מן התלמוד עצמו.

ניתן להצביע על שני שלבים מרכזיים בתהליך עיצובו של דף התלמוד כפי שאנו מכירים אותו כיום. היסודות העיקריים של ה'דף' הונחו במאה ה-16 בוונציה על ידי דפוסו של ההבראיסט דניאל בומברג. מהדורתו של בומברג, שהייתה הראשונה שכללה את התלמוד בשלמותו, היא זו שקבעה את החלוקה המקובלת לדפים בתוך התלמוד, עם צורת ההדפסה

8 Cavallo and Chartier, 'Introduction', p. 3

9 גרשון גורא, בסערות הימים, חלק שלישי: אישים, ספרים והגיגים, ג. גורא, בני ברק תש"ם, עמ' 338.

של גוף התלמוד כשמסביבו הפירושים של רש"י ותוספות.¹⁰ מלבד שלמות המהדורה, יש שני גורמים נוספים לכך שדפוס ונציה הפך ל'מותג' מרכזי של התלמוד. הגורם הראשון הינו העובדה שלמשך תקופה ארוכה יצרו התקנות של הרשויות בוונציה מצב שלבומברג היה מונופול על הדפסת ספרים עבריים. בנוסף, בומברג היה האהוב ביותר על הציבור משום שהוא השקיע בהדפסתיו סכומי כסף גדולים מאוד, וכתוצאה מכך היה התלמוד שהדפיס, כפי שהגדיר אותו רבינוביץ', 'כלול ביפיו והדרו. הנייר יפה והאותיות שחורות ומצהירות'.¹¹ על מיתוגה של המהדורה של בומברג, ועל החיבה שרכש לה קהל הצרכנים, ניתן ללמוד מן הכינוי שהדביקו לו בני זמנו – 'ראש המדפיסים', וכן מן העובדה שמדפיסים אחריו התהדרו בכך שהדפסתם נעשתה 'עם אותיות הבומבירג'.¹²

שלב נוסף בעיצובו של דף התלמוד התרחש יותר מ־300 שנה לאחר מכן, עם הדפסת התלמוד בוויילנה על ידי האלמנה והאחים ראם (להלן דפוס ראם). כפי שניסח זאת יעקב שפיגל, במובנים רבים ניתן לראות את דפוס ראם כ'חתימה מחודשת' של התלמוד, כאשר ההדפסות החדשות של התלמוד לאחר מכן השתמשו ברוב המוחלט של המקרים בטכניקת צילום שמשכפלת במדויק את המהדורה האם וממילא איננה עוסקת בהגהה מחודשת של נוסח התלמוד.¹³ ניתן להצביע על גורמים מספר לכך שדפוס ראם קבע בסופו של דבר את הצורה הכמעט בלעדית של דף התלמוד. ראשית, האלמנה והאחים ראם השקיעו כסף ומאמצים רבים מאוד בהוצאתה של מהדורה מפוארת ומרשימה.¹⁴ שנית, התפתחויות טכנולוגיות של טכניקת הצילום הקלו מאוד על אפשרותם של מדפיסים מאוחרים יותר (וגם של דפוס ראם עצמו בהדפסות המחודשות) להוציא את התלמוד במהדורות צילום ולחסוך כסף ועבודה רבה. ולבסוף, לקראת המחצית השנייה של המאה ה־20 הפכה שליטתן של מהדורות צילום מדפוס ראם בשוק לכמעט מוחלטת, כאשר בית הדפוס הגדול של האחים שולזינגר בארצות הברית בחר פעמיים בדפוס ראם כמקור שממנו תצולמנה מהדורות התלמוד שלו. עובדה אחרונה זו הייתה מכרעת לנוכח המצב של הקהילה היהודית בתקופת מלחמת העולם השנייה, כאשר מרכזים יהודיים רבים איבדו מכוחם לטובת המרכז היהודי בארצות הברית.¹⁵

- 10 על דפוס ונציה ראו אמנון רז'קרוצקין, הצנזור, העורך והטקסט: הצנזורה הקתולית והטקסט העברי במאה השש־עשרה, מאגנס, ירושלים 2005, עמ' 121-125; רפאל נתן נטע רבינוביץ', מאמר על הדפסת התלמוד: תולדות הדפסת התלמוד, מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ב, עמ' 36-55; אברהם מאיר הברמן, הספר העברי בהתפתחותו: מסימנים לאותיות וממגילה לספר, ראובן מס, ירושלים תשכ"ח, עמ' 110-115.
- 11 רבינוביץ', שם, עמ' 41.
- 12 הברמן, שם, עמ' 113-114.
- 13 יעקב שמואל שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי: הגהות ומגהיהם, אוניברסיטת בר־אילן, רמת גן 2005, עמ' 571-597.
- 14 רבינוביץ', מאמר על הדפסת התלמוד, עמ' קנז-קפ.
- 15 שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי, עמ' 575-581.

כפי ששפיגל מראה, עצמת קיבועה של צורת ההדפסה המסוימת של התלמוד באה לידי ביטוי בכך שהיחס אליה היה כמעט כמקודשת.¹⁶ גם מהדורות חדשות, שאינן מהדורות צילום, הדפיסו את השער של דפוס ראם בפתיחת המהדורה ושמרו על צורת האותיות של דפוס ראם ועל צורת העימוד של הפרשנים בו, גם במקומות שחלו בה טעויות בולטות.¹⁷ במחקרו תמה שפיגלמן על 'קידוש' זה של צורת ההדפסה מתוך היעדרה של הנמקה הלכתית ראויה ל'קדושה' זו, ואולי גם מתוך נימת ביקורת על ה'שמרנות' החרדית.¹⁸ אולם, מהפרספקטיבה שנגקטת במאמר זה ניתן להציע שהקיבוע של המראה החזותי של התלמוד משקף תהליך פשוט של מיתוג שבו השם 'דפוס ראם', ומראה הדף שלו הפכו לסמל ממותג שאיננו ניתן להפרדה מן הדימוי של התלמוד בעיני צרכניו. מטבע הלשון העממי 'צורת הדף' מעיד על ההיקשרות לתבנית ויזואלית זו, כאשר ה"א היידוע מכוונת לצורה המיוחסת וה'מקורית' כביכול של דף התלמוד, כפי שהיא התקבעה על ידי דפוסים ונציה וראם. לסיכום, אם נשוב ונמקם את פרויקט הדף היומי בתוך תהליכים אלה נוכל לראות שקיומו של מפעל זה מותנה קודם כול בקיבועו של דף התלמוד במסגרת האחידה שנוצרה בדפוס ונציה, ובעובדה שבשנים שלאחר מכן התקבעה התודעה ש'צורת הדף' הינה מאפיין יסודי ובלתי ניתן להחלפה של התלמוד. בנוסף נוכל לראות שהדף היומי בא לעולם בעיצומם של תהליכי ההתקבלות והמיתוג של דפוס ראם, ושהוא יכול היה ליהנות מההתפתחויות הטכנולוגיות בשעתוק הטכני של הדפוס שחלו באותה תקופה.¹⁹

הצריכה

התרבות שנוצרה סביב לימוד הדף היומי מקיימת, מראשיתה ועד ימינו, קשר ישיר עם האקט הצרכני במובן הפשוט ביותר שלו – קניית מוצרים. כך למשל מתאר עיתון משנת תרפ"ד את ההתפשטות הרבה של לימוד הדף היומי מיד אחרי ההכרזה עליו: 'עד כמה שנתפשט הלימוד "דף היומי" נוכל לראות מזה שאין בנמצא שום בית מסחר הספרים אף גמרא אחת מסכת ברכות, וכבר מתחילים לקנות מסכת שבת מיראה שמא גם הם תמכרנה ולא תמצאנה'.²⁰ כשמונים שנה לאחר מכן תתהדר מודעה של ארגון 'מאורות

16 שם, עמ' 581-596.

17 שם.

18 שם, עמ' 588-590.

19 בהקשר זה ראוי לציין גם שתהליכי ההשתלטות על השוק של דפוס ראם התרחשו בד בבד עם התהליכים הרחבים שמסמנים את המעברים ל'שלב השני' של תרבות הצריכה. על כך ראו Peter N. Stearns, 'Stages of Consumerism: Recent Work on the Issues of Periodization', *The Journal of Modern History*, 69, 1 (1997), pp. 102-117.

20 מצולם בתוך: דוד אברהם מנדלבוים, האור המאיר: מסכת חיי ופועלו של הגאון רבי מאיר שפירא זצ"ל מלובלין, הוצאה פרטית, בני ברק תשס"ז, עמ' רצ, וראו מודעה על הצורך בהדפסה מחודשת, וייחודית למען לומדי הדף, של מסכתות שבת וברכות ש'היו בין יום ליקרי המציאות', בתחילת

הדף היומי, העוסק בקידום לימוד הדף, שמסכת ברכות מן התלמוד בהוצאתו – שיצאה ‘בעיצוב מרהיב’ ועם ‘כל התוספות הנדרשות’ – אוזלת מהמלאי ומודפסת בהדפסה שנייה.²¹ חוברות ‘בלכתך בדרך’ של גמרות מוקטנות, גיליונות יומיים ושבוועיים למבוגרים ולילדים, ספרים נלווים והקלטות שיעורים – אלו רק מקצת מן העזרים שמוצעים לרכישה ללומדי הדף היומי.²² הדגמה יפה לתפקידה של חרושת המוצרים הנלווית ללימוד הדף ניתן למצוא בקטע מידיעה בעיתון **המבשר** המספרת שלרבות הבאים להשתתף בטקס המרכזי של סיום הש”ס השנים עשר תחכה על מקום מושבם ‘ערכה תורנית מכובדת’ שתכלול, בין היתר, ספרים מספר, ‘חפיסה של כרטיסי סיכום בלימוד הגמרא’, חוברת של שלושים הדפים הראשונים של מסכת ברכות ודיסק שמע מיוחד.²³ בתקופה מוקדמת יותר, לקראת סיומו של המחזור הרביעי של לימוד הדף, מתאר כתב העיתון **שערים** כי ‘נעשה דבר שבאופנה רכישת ש”ס קטן הוצאת “חורב”, שאפשר יהיה תמיד להחזיק בתיק, ובכל הזדמנות שהיא לעבור על “דף היומי” הקבוע.’²⁴ מכלול מקורות אלו מציגים בפנינו את הקישור הראשוני שלימוד הדף היומי מקיים עם תרבות הצריכה במובן הבסיסי ביותר שלה: תרבות שבה חלק מרכזי מהפעלת המשמעות החברתית עובר דרך החיפוש אחר מוצרים ורכישתם, כפי שהגדיר אותה סטרנס.²⁵

הקשר בין הדף היומי לתרבות הצריכה אינו מסתכם רק בפעולות הייצור והרכישה של מוצרים שסובבות את לימוד הדף. הטענה הבסיסית שהפרקים הבאים של המאמר יבקשו להציג היא שקשר זה מתבטא גם במושגים המשמשים את עצם פעולת הלימוד ובערכים שנקשרים סביבה; פרויקט הדף היומי כרוך בתהליך של היוון הדדי בין עולם המושגים הצרכני לעולם המושגים של לימוד התורה. מתוך פרספקטיבה זו יתבהר שפעולת לימוד התורה במסגרת הדף היומי מתעצבת, לצד הלימוד שמתרחש בה, גם כפעולה צרכנית, כלומר פעולה שמתבצעת בה צריכתו של ‘מוצר’ מאובחן: ‘דף התלמוד’. בנוסף, כפי שאנסה להראות, כחלק מהיוון הדדי זה ניתן לאתר אתוסים שונים שמאפיינים את תרבות הצריכה המודרנית בתוך מארג המשמעויות שנתלות בלימוד הדף ובתוך עיצובו של הדף כמוצר צריכה.

מחזור הלימוד, ‘ובאופן זה נתנת האפשרות ליהודים החרדים שאין ידם משגת לרכוש לעצמם את הש”ס בבת אחת לקנותו לפרקים במשך ז’ שנים’: [שם המחבר לא ידוע], ‘לימוד הדף היומי ותוצאות הספרים’ ‘אגודת ישראל’, קול ישראל: עיתון חרדי שבועי, 11.1.1924.

21 [שם המחבר לא ידוע], ‘מהדורה שנייה’, בתוך: מאורות הדף היומי, לקראת סיום, כ”א אדר א’ ה’תשס”ה.

22 ראו למשל את המוצרים המוצעים באתר של ‘מאורות הדף היומי’: [שם המחבר לא ידוע], **מאורות הדף היומי, דף הבית**, http://hadafhayomi.co.il/index.php?from_chk=1&mti=1508154391 (אוחזר ב-16.10.2017).

23 ‘מוזסון’, ‘מוני החוגגים יקבלו במעמד האדיר הערב ערכה תורנית מכובדת’, **המבשר**, י”ב במנחם אב ה’תשע”ב, עמ’ ד. עוד על תרבות ה‘סיומים’ של הדף היומי ראו להלן.

24 פ’ פלקסר, ‘כך התחילו ללמוד את הדף היומי’, **שערים**, כ”ח בניסן תשי”ג, עמ’ ג.

25 Stearns, ‘Stages of Consumerism’, p. 105

השאלה העיקרית שהמאמר יבקש לענות עליה הינה, אם כן, כיצד הותאם ספר כמו התלמוד – שעומד במרכזה של פרקטיקת לימוד דתית – לאקלים הצרכני, והפך לאובייקט המתאים לצריכה? מהו מערך המסרים שאפשר התאמה זו, וכיצד תרמו מסרים אלו להתקבלותו הרחבה יחסית של מפעל הדף היומי בתוך החברה החרדית? המענה שהמאמר יציע לשאלות אלה יתבסס על ניתוחם של מקורות שמתארים את מטרתו ואת ערכו של לימוד הדף היומי. ניתן לחלק מקורות אלו לשתי קטגוריות עיקריות: מקורות שנאספו מתוך השיח העיתונאי והדרשני שנוצר סביב אירועי 'סיום הש"ס', ומקורות הגיורפיים שעוסקים בדמותו ובפועלו של 'מחולל' הדף היומי – ר' מאיר שפירא מלובלין. מכיוון שמקורות אלה נוטים לנקוט לא פעם גוזמאות, שיח אפולוגטי ותעמולה, חשוב לציין שתיאור דמותו של ר' מאיר שפירא, תיעוד נאומיו והסיפורים על אודות ייסוד הדף היומי על ידו חשובים בהקשרו של המאמר לא כניסיון לשחזר את הסיפור ההיסטורי של הקמת הדף היומי, אלא משום שהם מהווים מיתוס שעומד במרכזה של תנועת לימוד הדף מאז ועד ימינו.²⁶ לאור

26 תיאורי ההכרזה על הדף היומי ותיאורי דמות המופת של ר"מ שפירא מופיעים בספרים הגיורפיים רבים, ראו למשל: יהושע ביימל, הרב הגדול: מסכת חיי מרן רבי מאיר שפירא מלובלין, משאבים, ירושלים 1990; דוד אברהם מנדלבוים, אלבום דף היומי, מכון להנצחת מורשת חכמי פולין, בני ברק 2012, עמ' 13-72; הנ"ל, האור המאיר, עמ' רצב-שיח; בנימין מינץ, מאיר באהבה, המכון לתורה ולתעודה ע"ש רבי יוסף נחמיה קורניצר, תל אביב תש"ג, עמ' יב-יג; שמואל גדלר (עורך), ספר היובל לכבוד מוה"ר מאיר שפירא למלאת עשרים שנות עבודתו הרבנית, הצבורית והתורנית, תר"ע-תר"ץ, מסורה, יוד' תר"ץ, עמ' כד-כו; אהרן סורסקי (עורך), רבי מאיר שפירא: במשנה באומר ובמעש, א, נצח, בני ברק תשמ"ז, עמ' רנב-רנה; איסר פרנקל, רבי מאיר מלובלין: מיסוד ישיבת חכמי לובלין, תולדותיו חייו ומפעלו, ביתן הספר, תל אביב 1952, עמ' 35-41, וכן: Heilman, 'The Ninth Siyum', pp. 315-313. כמו כן, מוטיבים אלה מופיעים שוב ושוב במסגרת הסקירות העיתונאיות של סיומי הש"ס, ועל ידי הנואמים בסיומים אלה. בסיומים הונהגה גם תפילת 'אל מלא רחמים' לעילוי נשמתו של ר"מ שפירא (בסיומים מאוחרים יותר נאמרה תפילה זו גם על קרבנות השואה), ראו דוגמאות מתקופות שונות: [שם המחבר לא ידוע], 'חגיגת סיום הש"ס של לומדי "דף היומי"', קול ישראל, א' בתמוז תרצ"ח, עמ' ג; יא"ד, 'חגיגת סיום הש"ס בארצות הברית: טכס סיום והתחלת הש"ס שודר על ידי גלי הראדיו', שם, כ"ח בתמוז תרצ"ח, עמ' ד; [שם המחבר לא ידוע], 'סיום הש"ס ללומדי "דף היומי" והתחלת מחזור רביעי', שם, י"ז בכסלו תש"ו, עמ' א; [שם המחבר לא ידוע], 'השבת עברה בסימן התכונה המוגברת לחגיגות הסיום ההמוניות של מחזור חמשי של ה"דף היומי"', המודיע, י"ב באלול תש"ך; ש"י מוזס, 'השעה הגדולה', שם, י"ד באלול תש"כ, עמ' ב; בצלאל לנדוי, 'אגודת ישראל והדף היומי', שם, כ"ה בטבת תשכ"ח, עמ' ג; [שם המחבר לא ידוע], 'עצרת סיום הש"ס בתל אביב – מפגן כביר ומפואר לכבוד התורה ולומדיה', שם, א' בשבט תשכ"ח; מרדכי גפן, 'רעיון שעמד במבחן', שם, ג' בכסלו תשמ"ג, עמ' ד; יצחק מאיר הכהן לוי, 'רשמי המעמד ההיסטורי של הכרות ה"דף היומי"', שם, ל' בניסן תש"ג, עמ' ג; מנחם פרוש, 'גדול היה המעמד – גדול יהיה המעמד', שם, תוספת חגיגת לסיום הש"ס, אלול תשנ"ח, עמ' ב; כמו כן ראו את הסרטון שהוקרן במסגרת סיום הש"ס ה'12 בצאטדין מטלייף: Chananya Kramer, 'Siyum Hashas — Daf Yomi Through The Decades', 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=xFhv5L3t2ZQ&t=2s> (אוחזר ב-31.5.2019).

העובדה שאחד ממאפייניה של התודעה החרדית המודרנית הוא שהיא מכתירה דמויות מופת על-קהליות – ‘גדולים’ – ומתרכזת סביב דמותם ופועלם, ניתן לומר שר’ מאיר שפירא הפך להיות ה‘גדול’ של הדף היומי,²⁷ ומשום כך יש לתחזוק הזיכרון הקולקטיבי של דמותו ולהמשך ההפצה של מסרים ‘בשמו’ משמעות רבה לקיומו של מפעל זה. בנוסף, חשוב להדגיש בהקשר זה שהדף היומי הינו תנועת לימוד וולונטרית, ושלמרות ההצגה של רעיון זה כ‘חוב’ המוטל על כל חבר באגודת ישראל לא ניתן למצוא שום סנקציות, או אפילו רטוריקה שלילית, כלפי מי שאינו מצטרף לפרויקט. בהקשר זה יש משמעות רבה למסרים החיוביים שמופצים במטרה לעודד אנשים להצטרף ללימוד; אם ננקוט את השפה של העולם הצרכני, כאשר מוצר מצליח להימכר חלק מיכולת המכירה שלו נעוץ גם במסרים שהופצו במטרה לפרסם אותו.

הגלובליזציה של הדף היומי ותצורת הלימוד הצרכנית שלו

אחד המוטיבים החוזרים ונשנים בכתיבה בשבחו של הדף היומי, ובסקירות העיתונאיות שמלוות את סיומי הש‘ס, הוא סיפור תהליכי ‘לידתו’ של הפרויקט, ששיאם בהצגת היזמה לקביעת לימוד הדף היומי על ידי ר’ מאיר שפירא במסגרת ‘הכנסייה הגדולה’ הראשונה של אגודת ישראל בשנת 1923.²⁸ התיאורים של הנאום שנאם ר‘מ שפירא כאשר הציג את הרעיון מדגישים את העובדה שהוא היה נואם בחסד, ושהכריזמה שלו והלהט שבנאומו סחפו את קהל השומעים.²⁹ בספר ההגיגרפי שפרסם הרב איסר פרנקל על ר‘מ שפירא מופיעה גרסה של הנאום שמכילה את הרעיון הבא:

27 שאול שטמפפר, ‘צמיחתה של תופעת ה‘גדולים’’, בתוך: בנימין בראון ונסים ליאון (עורכים), **הגדולים: אישים שעצבו את פני היהדות החרדית בישראל**, מאגנס ומכון ון ליר, ירושלים 2017, עמ’ 11-20, בייחוד עמ’ 15-20.

28 בצורה אופיינית למדי למיתוסים שמבנים זיכרון קולקטיבי, הנרטיב הרווח בנוגע לרעיון הדף היומי איננו מדויק. שלא כמו בהצגה המקובלת שמתארת את הדף היומי כרעיון ‘גאוני’, מקורי וחדשני של ר‘מ שפירא, הוא לא היה הראשון להעלות את הרעיון של סדר לימוד של דף גמרא ליום; סדר כזה הונהג למשל בישיבת וולוז‘ין. יתרה מזו, כשנתיים לפני הצגת הרעיון ב‘כנסייה הגדולה’ פרסם הרב משה שפירא, בעיתון דגלנו, ‘הצעה נכבדה’ שדומה דמיון מחשיד להצעתו של שפירא על כלל מאפייניה, והיו אף כאלה שמחו על ‘עוול היסטורי’ זה. על הסדר בישיבת וולוז‘ין ראו מרדכי ברויאר, **אוהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה**, מרכז זלמן שזר, ירושלים 2003, עמ’ 90 הערה 22; לגבי הצעתו של שפירא ראו משה מנחם שפירא, ‘הצעה נכבדה’, דגלנו: קובץ ספרותי הסתדרותי מוקדש לענייני הצעירים החרדים והסתדרותם, ז-ח (אב תרפ“א), עמ’ קכח-קכט; לניסיון להכניס עובדה זו לתודעה הציבורית ראו [שם המחבר לא ידוע], ‘ההצעה הראשונה של רעיון “דף היומי”’, **קול התורה**, כח (אייר ה’תש“ג), עמ’ סה.

29 מלבד התיאורים שבמקורות בהערה 26 לעיל ראו בייחוד את תיאורי כושר הנאום של שפירא אצל שבתי הלוי שיינפלד, ‘הגאון בגאונותו: שרטוטים לקוחים מהכנסייה הגדולה השנייה’, בתוך: שמואל

נוסע לו יהודי באוניה ותחת בית שחיו מסכת ברכות. נוסע הוא [...] מישראל לארצות הברית של אמריקה [...] נכנס הוא לבית המדרש בניו יורק ומוצא יהודים עוסקים באותו דף שבו עמד היום [...] ויהודי מארצות הברית שעמד ונסע לברזיל [...] או ליפן [...] ומוצא כולם עסוקים באותו דף שבו עמד היום.³⁰

הדבר המעניין בדברים אלו הוא שהם מתארים את ייחודו של הדף היומי לא דרך פעולת הלימוד עצמה, אלא דרך אפקט הגלובליזציה שהיא מייצרת; העובדה שלימוד הדף היומי מייצר מצב שבו 'אין למרחק משמעות רבה', כלשונו של באומן.³¹ כפי שטען פתרסטון, ובדרך אחרת ריצר, אחת ההשלכות של תרבות הצריכה היא הגלובליזציה שנוצרת עקב התגברות תפוצתם של מוצרי צריכה אחידים.³² כך, כמו הגלובליזציה שמייצר מותג כמו 'קוקה קולה' שנצרך באותה דרך בכל מקום, גם לימוד הדף היומי מייצר צריכה זהה של אותו דף בכל מקום והופך את התלמוד ל'מוצר' אחיד. הרושם של הגלובליזציה שמייצר הדף היומי יתחזק עוד יותר גם מתוך דברים שסיפר ר"מ שפירא לאחר ההכרזה על ייסוד הדף היומי לגבי דרך המחשבה שהביאה אותו להעלות רעיון זה. כפי שהוא מספר, רעיון הדף היומי עלה במוחו כשניסה לענות על השאלה כיצד ניתן ליצור מצב שבו 'גאון ליטאי כר' חיים מבריסק יבוא בדברים עם רבי יעקב רוזנהיים מפרנקפורט [...] או שיהודי חרד מאמריקה המטריאליסטית יסכים [...] עם שיטותיו והשקפותיו ה'קיצוניות' של יהודי ירא וחרד מצפת [...] שאורתודוקס תרבותי מהולנד יוכל לבוא בשותפות [...] עם יהודי פולני בעל מסורת קפדנית'.³³ ההארה שדווקא לימוד התלמוד הוא זה שיוכל לייצר שותפות בין הקצוות השונים של אגודת ישראל אירעה כאשר הוא פתח את מסכת ברכות שהייתה בתיקו והתחיל להתעמק בה. קושי שהתעורר תוך כדי עיון בשאלת הגמרא בתחילת המסכת

נדלר (עורך), ספר היובל, עמ' רפ-רפב, וכן בהספדו של הרב וינברג, 'הספד מהגאון רבי יחיאל וינברג זצ"ל', בתוך: יהודה מאיר שפירא, אמרי דעת - חלק שני, ד"א מנדלבוים (עורך), מכון להנצחת מורשת חכמי פולין, בני ברק תשס"ב, עמ' שצג-שצד.

30 פרנקל, רבי מאיר מלובלין, עמ' 36.

31 זיגמונט באומן, גלובליזציה: ההיבט האנושי, הקיבוץ המאוחד, בני ברק 2002, עמ' 115.

32 Mike Featherstone, *Consumer Culture and Post Modernism*, Sage Publications, London 2007, second edition, pp. 19, 144-145; George Ritzer, *The McDonaldization Thesis: Explorations and Extensions*, Sage Publications, London 1998, pp. 81-94 טענותיהם של פתרסטון וריצר שונות בכך שפתרסטון מצביע על ההיבטים שבהם הגלובליזציה מייצרת סוג של מישור 'על-תרבותי' שמגשר בין תרבויות לאומיות, ואילו ריצר מתאר דווקא את תפוצתה העיקרית של התרבות האמריקנית דרך אפקט הגלובליזציה, את האמריקניזציה שנכרכת בגלובליזציה. אל מול שני תיאורים אלה ניתן לומר שהמקרה של הדף היומי מדגים מודוס שונה של גלובליזציה צרכנית: ההיווצרות של ערך גלובלי בתוך הקשר תרבותי סגור שאיננו מבקש לפנות החוצה.

33 מאיר שפירא, 'די גאלדענע פער אייניגונגס-קייט (זכרונות פון דער קאטאוויצער אספה)', דאס יודישע ווארט, 17.8.1934, עמ' 2. המובאות מבוססות על תרגומו של מנדלבוים עם תיקונים קלים, בתוך: שפירא, אמרי דעת, עמ' רסא-רסב.

הוביל אותו לחפש תשובה במגוון הפירושים שמצויים בגמרא – 'רש"י, תוספות, מהרש"א, מהר"ם מלובלין', ובעקבות חיפוש זה עלתה במחשבתו התובנה הבאה:

כל אדם יודע שהמשנה נוצרה בארץ ישראל, הגמרא בבבל, רש"י באשכנז, תוספות בצרפת, מהרש"א בליטא, מהר"ם בפולין, ובכל זאת דנים הם כולם בשאלה זהה: 'תנא אהיכא קאי?' [...] אז הבנתי לראשונה את סוד הקיום של אגודת ישראל: זו היא שרשרת-אחדות מוזהבת הכוללת בצוותא את ארץ ישראל, ליטא, גרמניה, הולנד, אמריקה ופולין.³⁴

כפי שעולה מדברים אלה, ממהותו של לימוד הדף היומי שהוא נועד להתגבר על השוני שקיים בין הקהילות בתפוצות השונות ולייצר מכנה משותף שדרכו תוכלנה כולן להתאגד. הצגתו של הדף היומי כפרויקט שמייצר תיווך והאחדה בין מרחקים גדולים – דרך הסנכרון במישור הזמן של תוכן הלימוד – חוזר שוב ושוב גם בתיעודי הנאומים של ר"מ שפירא וגם בדרשות שונות שמסבירות את הרציונל שעומד מאחורי פרויקט זה. במקומות רבים רעיון זה מועבר באמצעות הדמות של האדם הנודד ממקום למקום, ברכבת, באנייה או במטוס, ומשוחח עם לומדים אחרים על הדף היומי (כמו בגרסת הנאום אצל ר"א פרנקל),³⁵

34 שם. ראוי לציין שהעובדה שר' מאיר שפירא פתר את הקושי האקטואלי-פוליטי שעמד בפניו בעקבות העיון בגמרא מעלה מסר חבוי נוסף, שקשור אולי גם הוא ברצון 'לשווק' את לימוד התלמוד לקהלים רחבים ופופולריים יותר – הטענה שיש ביכולתו של הלימוד בתלמוד לספק מענה אקטואלי לבעיות השעה. במילים אחרות, רעיון הדף היומי כרוך גם באקטואליזציה של הלימוד ובקישורו של עם ההווה; במובן זה העיון היומי בדף דומה לעיון היומי בעיתון. טכניקה רטורית זו של שימוש בחומר מהדף היומי בהקשר של שאלות אקטואליות חוזרת גם בדברים שנאם ר"מ שפירא באספה הכללית השנייה של אגודת הרבנים בפולין (סורסקי, **במשנה באומר ובמעש**, א, עמ' 297-298) ובנאום הפתיחה שלו לכנסיה הגדולה השנייה של אגודת ישראל (רבי מאיר שפירא, 'לסיום הדף היומי', **שערים**, כ"ח בניסן תשי"ג, עמ' ב), והיא רציונל מנחה גם של פרויקטים עכשוויים יותר סביב הדף היומי, כמו הפרויקט של ארגון 'מאורות הדף היומי'. ראו דבריו של מקים ארגון זה, מובא בתוך: יהודה זולדן, 'מאורות הדף היומי: על הלומדים והמלמדים', **צהר**, יז (חורף תשס"ד), עמ' 167. ראו גם את דבריו של תלמידו של ר"מ שפירא בחוברת שפורסמה בשנת תרצ"ו להנצחת דמותו של ר"מ שפירא, שמנתח סיפור זה בדיק ואומר שהוא מעיד על גדולת נפשו של ר"מ שפירא שידעת לעמוד על 'האקטואליה הנצחית של התורה אשר בה ספונים כל האמצעים והפתרונים לחיי עם ישראל' (מאיר זאב ניסטמפובר, **היוצר ויצירתו: רבי מאיר שפירא מלובלין מחולל 'שיבת חכמי לובלין' ויוצר 'הדף היומי', לאישיותו היוצרת**, יצא לאור בסיועה של הנהלת חכמי לובלין, פשמישל תרצ"ו, עמ' 15).

35 דוגמאות נוספות: יא"ד, 'חגיגת סיום הש"ס בארצות הברית', **קול ישראל**, כ"ח בתמוז תרצ"ח, עמ' ד; דב כהן, 'דף היומי', שם, י' בכסלו תש"ו, עמ' ב; דוד אייגר, 'הניגון הסובב עולם', **המודיע**, כ"ח בטבת תשכ"ח, עמ' ג, ה; גפן, 'רעיון שעמד במבחן', משה פראגר, 'פגישות מרגשות עם הדף היומי ברחבי תבל', שם, ג' בכסלו תשמ"ג, עמ' ה; Kramer, 'Siyum Hashas', נדלר, **ספר היובל**, עמ' כה (הובא שוב ב**המודיע**: שמואל אבישי שטוקהמר, 'במעגלותיו של הדף היומי', **המודיע**, ג' בכסלו תשמ"ג, עמ' ג, ח), וכן מודעתו של ר"מ שפירא לקראת סיום הש"ס הראשון, מצולם בתוך מנדלבוים, **אלבום דף היומי**, עמ' 93. ראוי לציין שרעיון זה עולה בקנה אחד עם דימוי רווח לגבי ר"מ שפירא כרב הנודד בעולם. מעניינים בהקשר זה דבריו הבאים של כתב **הצפנה**: 'מסתבר שגם נימוק חיצוני השפיע עליו

או בתיאורו של ה'הדף היומי כמעין 'בית מדרש עולמי' (כמו בתיאור צמיחת הרעיון אצל ר"מ שפירא).³⁶ לצורך המחשה נוספת אביא דווקא את אחת ההצגות היצירתיות והיוצאות דופן של מאפיין זה, בסיפור קצר שפורסם בספר היובל שיצא לאור לכבוד ר"מ שפירא עשרים שנה לאחר ייסוד ישיבתו.³⁷ בסיפור מסופר על אב, רבי מרדכי שמו, שבניו התרחקו ממנו בעקבות המלחמה ושמחמת ניתוק זה הוא היה חרד כל הימים לגורלם הרוחני: 'וכי דבר קטן הוא להיות מפוזר ומפורד לארבע רוחות העולם: אחד בניו יורק, אחד בלונדון ושנים בוינה! תינוקות שנשבו לסביבה זרה, הלואי שהיו עומדים ביהדותם!'.³⁸ אולם, לאחר תקנת ה'הדף היומי החל האב 'ללמוד תורה בהתכתבות' עם בניו סביב סוגיות ה'הדף היומי, כאשר כל אחד מבניו, בהתאם לתקנת הכנסייה הראשונה,³⁹ היה מציין בצמוד לתאריך המכתב שהיה כותב לאביו גם את ה'הדף היומי של אותו יום: 'בראש המכתב האחד כתוב: ניו יורק ברכות כ"ג, בשני: לונדון ברכות כ"ה, וכן כולם מצויינים בדפי ברכות. מאותו היום ואילך ידעו כל אנשי העיר, שר"מ [...] לומד את שיעורו מדי יום ביומו עם ארבעה בניו הכל כמקדם'.⁴⁰ למרות חוסר המהימנות המובהקת של סיפור זה (שייתכן שנכתב מלכתחילה כסיפור פרוזאי) הוא ממחיש את העובדה שבזכות פרויקט ה'הדף היומי – כסוג של אידיאה שה'הדף היומי מבקש לייצר – ניתן לדמיין את ציר הזמן עצמו כציר של דפי גמרא, ושדרך הסנכרון של ציר זמן זה, והאחדות של הדפים, ניתן 'לבטל את המרחב' ולהתגבר על פערי המרחקים הגלובליים, גדולים ככל שיהיו.⁴¹

האתוס הגלובלי שנקשר בלימוד ה'הדף מתאים לרציונל הכללי-ישראלי של אגודת ישראל. אגודת ישראל נועדה לייצר קהילה משותפת מהמגוון של הקהילות האורתודוקסיות, וזאת

[על ר"מ שפירא] במחשבה זו של דף משותף, הוא היה נוסע הרבה, עבר ארצות וימים. הוא ראה שהדור שטוף בנטיעות ובנדודים. וייתכן, כי ה'הדף המשותף נראה לו כציר המנוחה בתוך התנועה המתמדת'. ראו ר"ב, 'על ה'הדף: שרטוטים', ה'צפנה', 27.6.1938, עמ' 2. ההדגשה במקור.

36 ראו גם לשונו של ר"מ שפירא במגשר שפרסם לכבוד סיום ה'ש"ס הראשון: 'שיא כוחו המגנטי של ה'הדף היומי גנוז ברעיון, במחשבה, שאת אותו דף גמרא שאני לומד כאן, לומדים אותו מיליוני יהודים בכל רחבי תבל, בכל מקום שהם פזורים על פני כדור הארץ, איש-איש בנוסחא הספציפית שלו, בסגנון מחשבה ושיטת לימוד משלו, בצוותא חברתית משלו – אולם אביי ורבא נשארים אותם אביי ורבא!'. מובא בהמודיע, כ"ד בטבת תשכ"ח, עמ' ג. לדוגמאות נוספות למוטיב זה ראו למשל: [שם המחבר לא ידוע], 'סיום ה'ש"ס העולמי', קול ישראל, י"ח בשבט תרצ"א, עמ' א; אהרן סורסקי, 'ה'הדף היומי', המודיע, י' באלול תש"כ, עמ' ג; [שם המחבר לא ידוע], 'הפגנה אדירה לכבוד התורה ולומדיה: דבר הרב י"מ לוינ', שם, י"ד באלול תש"כ, עמ' א; יהודה מאיר אברמוביץ', 'חג שמחת התורה שבע"פ: מתוך דברי פתיחה בחגיגות סיום ה'ש"ס בהיכל יד אליהו בתל אביב', שם, ל' בניסן תש"נ, עמ' ג.

37 גדלר, ספר היובל, עמ' רעב-רעד (הספר יצא לאור בהוצאה מחודשת ומורחבת סביב סיום ה'ש"ס השמיני).

38 שם, עמ' רעג.

39 הנהלת אגודת ישראל, 'צהלי קולך בת גלים', קול ישראל, 12.10.1923, עמ' 1.

40 גדלר, ספר היובל, עמ' רעד.

41 באומן, גלובליזציה: ההיבט האנושי, עמ' 115-116, וראו גם עמ' 127-128.

כתגובה לתנועה הציונית.⁴² בתוך הקשר זה, הדף היומי הינו אחת מן הפעולות שנקטו באגודה בשביל לייצר קהילה חדשה זו, כאשר ההתחייבות ללמוד דף גמרא בכל יום מבקשת לייצר פרקטיקה של הבעת נאמנות לאגודה, ושל השתתפות בסיפור הרחב של הקהילה האורתודוקסית. החשיבות של פעולה ספציפית זו נובעת מכך שהיא יצקה תכנים חדשים שתאמו את הצרכים של 'קהילת אגודת ישראל' לתוך אחד המרכיבים המרכזיים ביותר בהגדרת החרדיות היהודית: לימוד התורה, או בהגדרה ספציפית יותר: לימוד התלמוד.⁴³ על מנת להבהיר מהלך זה ניתן להיעזר בהמשגות שפיתח רולאן בארת כאשר ניתח את היווצרותם של מיתוסים בתוך חברת הצריכה.⁴⁴ בהתאם להמשגות של בארת ניתן לומר שהדף היומי מהווה דוגמה לדרך שבה, בתוך האורתודוקסיה היהודית, עוצב מחדש הסימן 'תלמוד' כ'מיתוס'. מתוך פרספקטיבה זו, טשטוש המאפיינים הלוקליים של התלמוד והפיכתו לגלובלי יוכלו להיות מוסברים כאקט של 'דלדול המובן' של המילה 'תלמוד' ושל הפיכתה ל'צורה', במונחי של בארת. כלומר, עושר המשמעות וההקשרים שהכיל המובן של המילה 'תלמוד' מרוקנים כאן במטרה 'לנכס' מובן זה ולעשות בו שימוש בהתאם למיתוס שנוצר ממילה זו כעת.⁴⁵ אקט זה של דלדול המובן יובהר אם נתבונן בעובדה שהגלובליזציה שעבר דף התלמוד גוזרת גם צורת לימוד מסוימת שאיננה מובנת מאליה. ממבט ישיבתי 'מקצועי', לימוד הגמרא מהווה דווקא מקור להדגשת ההבדלים בין קהילות שונות; למדן גמרא ליטאי לא ילמד באותה דרך שבה ילמד למדן פולני.⁴⁶ ככל שלימוד הגמרא יהיה מעמיק יותר, כך גם השוני בין הצורות השונות יהיה בולט יותר. מסיבה זו צורת הלימוד שתתאם את הדף היומי, המטשטש הבדלים אלה, תהיה צורת לימוד 'שטחית' יחסית. הצורך בצורת לימוד כזו נוכח כבר מעצם הגדרת חומר הלימוד – דף שלם של גמרא ביום, כמות שבלימוד 'עיון' מעמיק נחשבת גדולה מאוד ודורשת שעות רבות, אם לא ימים, של לימוד.⁴⁷ במונחי של רולף אנגלינג (Engelsing) מתרחש כאן מעבר מצורת קריאה 'אינטנסיבית' לצורת קריאה 'אקסטנסיבית', מעבר שבמקרים רבים מאפיין צורות קריאה

42 מרדכי ברויאר, 'תמורות בעמדת היהדות האורתודוקסית בגרמניה כלפי התנועה הלאומית בימי מלחמת העולם הראשונה', *דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות*, ד, האיגוד העולמי למדעי היהדות, ירושלים 1977, עמ' 168.

43 Haym Soloveitchik, 'Rupture and Reconstruction: The Transformation of Contemporary Orthodoxy', *Tradition*, 28, 4 (Summer 1994), pp. 64-130; נסים ליאון ואליאב טאוב, 'מנחם פרידמן והסוציולוגיה של החברה החרדית וגדוליה', בתוך: בראון וליאון (עורכים), *הגדולים*, עמ' 844; קהת, *משהפכה התורה לתלמוד תורה*.

44 רולאן בארת, *מיתולוגיות*, בבל, תל אביב 2007, עמ' 235-294.

45 שם, עמ' 244-248.

46 על שיטות הלימוד השונות ראו ברויאר, *אהלי תורה*, וכן: שלמה טיקוצ'ינסקי, 'דרכי הלימוד בשיבות ליטא במאה התשע-עשרה', *עבודת מוסמך*, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים תשס"ה, וראו בייחוד עמ' 6-7, 80-90. ר"מ שפירא עצמו מתייחס לעובדה שהדף היומי מתגבר על ההבדלים בין סגנונות הלימוד השונים, ראו שפירא, 'מנשר' (הערה 36 לעיל).

47 Heilman, 'The Ninth Siyum', pp. 314-315

מודרניות יותר.⁴⁸ נטייה אקסטנסיבית זו של לימוד הדף היומי תקבל עיבוי נוסף אם נחזור לתיאורים של באומן את מרחב הצריכה הגלובלי. באומן טוען ש'העובדה שלצריכה דרוש זמן, היא בעצם אימת החברה הצרכנית [...] וזמן זה חייב להתקצר למינימום ההכרחי'.⁴⁹ התקצרותו של זמן לימוד הדף היומי עד למינימום נוכחת בהפצתן של סדרות של שיעורי דף יומי שמתגאות בזמן הלימוד המצומצם שהן דורשות, החל מרבע שעה ועד לחמש דקות.⁵⁰

צורת הלימוד האקסטנסיבית שהדף היומי גוזר מובילה אותנו לצד נוסף של תופעת הדף היומי שחשוב לעיין בו כחלק מהניסיון לעמוד על הדרך שבה זכה רעיון זה להתקבל: ההתנגדות המסוימת שהוצגה כלפי הדף היומי בתחילת דרכו. ההתנגדות שעורר הדף היומי קשורה במה שניתן לכנות בלשונו של פוקו 'איי-הרציפות' בתוך השיח של לימוד התורה,⁵¹ ובעקבות כך היא תעזור לנו לחדד את הבנתנו בנוגע למאפיינים הייחודיים של השיח סביב לימוד הדף היומי ושל צורת הלימוד הספציפית שהתעצבה דרכו. המתנגד המרכזי ללימוד הדף היה הרב חיים אלעזר שפירא – האדמו"ר ממנוקאטש. בטרם נעיין בהתנגדותו של האדמו"ר חשוב לציין שבמאמר שסוקר את דמותו של הרבי ממנוקאטש מעלה לוי יצחק קופר את האפשרות שההתנגדות של הרבי ממנוקאטש לדף היומי נבעה בעיקר מהתנגדותו של האדמו"ר לאגודת ישראל, שנתנה חסות לרעיון זה, ולא דווקא מהנימוקים הענייניים שהציב האדמו"ר נגד לימוד הדף.⁵² אולם, לאור דברינו ניתן לראות שהרבי ממנוקאטש זיהה נכונה שרעיון הדף היומי עצמו נושא בחובו מסרים שתואמים את האידיאולוגיה של אגודת ישראל, כך שהנימוקים הענייניים כנגד הדף היומי תואמים את ההתנגדות לאגודה עצמה, ולא נכון יהיה לראות בהם רטוריקה ריקה בלבד. ההיבט הראשון בהתנגדותו של הרבי ממנוקאטש לדף היומי מופנה כלפי המאפיין שעמדנו עליו זה עתה, כאשר האדמו"ר מצביע על כך שהלימוד של לומדי הדף הינו לימוד שטחי, לימוד שאיננו

Reinhard Wittmann, 'Was there a Reading Revolution at the End of the Eighteenth Century?', in: Cavallo and Chartier (eds.), *A History of Reading in the West*, pp. 284-312; Cavallo and Chartier, 'Introduction', pp. 24-25

49 באומן, *גלובליזציה: ההיבט האנושי*, עמ' 120.

50 [שם המחבר לא ידוע], סיני, 'הדף היומי: שיעור גמרא פשוט וברור כפי שמעולם לא שמעת, וב' 15 דקות בלבד', <https://www.sinai.org.il> (אוחזר ב' 31.7.2019); [שם המחבר לא ידוע], 'הדרן: כלים לעידון, שינון ותורה, הדף היומי ב' 5 דקות', http://www.hadran.org/site/detail/detail/detailDetail.asp?detail_id=190103 (אוחזר ב' 31.7.2019). בהקשר זה ראוי לציין גם את האפיין של ריצר את תופעת המקדונלדיזציה ככזו שנעוצה ב'עילות' ו'יכולת לחישוב' של המוצר; אם בפרק זה אנו נפגשים ב'עילות' של הדף היומי, בשני הפרקים הבאים ניתן יהיה לראות את 'היכולת החישובית' שלו. ראו George Ritzer, *The McDonaldization of Society: Into the Digital Age*, Sage, London 2019, ninth edition, pp. 55-94.

51 מישל פוקו, *הארביאולוגיה של הידע*, רסלינג, תל אביב 2005, עמ' 7-20.

52 לוי יצחק קופר, "נגד זרמי המים הזדונים": האדמו"ר ממנוקאטש ר' חיים אלעזר שפירא, בתוך: בראון וליאון (עורכים), *הגדולים*, עמ' 282.

'עם פירוש רש"י ותוספות בעיניו', ושהוא 'נוטל את טעמה של התורה הקדושה'.⁵³ על גבי טענה זו הוסיף הרבי ממונקאטש היבט שני, ואותו הוא מנסח כך:

ומי שמרגיש טעם חכמת התורה ועיון לימוד הגמרא יבין וידע איך הוא טיפשות וצחוק מכאיב [...] כי איך יוכל ללמוד בכל יום דף המסיים כמעט כולם באמצע הענין בסוף העמוד ב' כמו בתיבות ואי תימא, או אי הכי וכיצא יפסיקו ויאמרו יתגדל ויתקדש וכו' ואם תאמר שילמדו עד דסליק ענינא הלא ימשכו 'מדף היומי' ויתקלקלו החשבונות ולוחות שלהם לכל דף דבר יום ביומו.⁵⁴

הרבי ממונקאטש מצביע כאן על המוזרות שנוצרת כאשר ללימוד התלמוד מוכתב קצב קבוע של לימוד דף אחד ליום. שלא כמו בחלוקה המקובלת של התלמוד לסוגיות, חלוקה לדפים תעצור בדרך כלל באמצע עניין, ואפילו באמצע משפט. אמנם סביר להניח שלומדי הדף היומי לא הקפידו באדיקות רבה כל כך לסיים את הלימוד בדיוק במילה המסיימת של הדף שהוקצב לאותו יום, ולא כמו בקריקטורה שצייר כאן הרבי ממונקאטש. הלימוד מן הסתם הופסק לפעמים באמצע עניין, אך לא באמצע קושיה או באמצע משפט. ובכל זאת, נראה שהרבי ממונקאטש בלעגו משקף נכונה את ה'היפי' (hype – המולה תקשורתית) שיצר הדף היומי סביב מה שבמונחים פרסומיים ניתן לנסח כ'סלוגן' (slogan – סיסמה) של 'דף גמרא בכל יום'. הפקת המשמעות של פרויקט הדף היומי אכן הייתה כרוכה ביצירת צימוד אדוק בין המרכיב החומרי של הלימוד – 'דפי התלמוד' – ובין מרכיב הזמן שלו – 'ימי השנה'. צימוד זה נוכח בתקנה שיש לציין את היום בחודש גם באמצעות הדף היומי, והוא קודם, בין היתר, באמצעות לוחות השנה שפרסם ר"מ שפירא המחשבים את הספקי הלימוד בחישוב יומי וחדשי, וכן את ההספק במשך שבע וחצי השנים שבהן יושלם המחזור הראשון של לימוד הש"ס כולו.⁵⁵ צימוד זה משקף היסט תודעתית שמתרחש בלימוד הדף היומי שכרוך בשימת דגש עיקרי על הגדרה חומרית-כמותית של הלימוד. הגדרה זו אכן משתקפת בחלוקת הלימוד ל'דפים', במקום חלוקה עניינית לסוגיות או לנושאים. ההגדרה החומרית של הלימוד היא היבט חשוב נוסף שדרכו באה לידי ביטוי פעולת 'דלדול המובן' של התלמוד הכרוכה בדף היומי, ושאותה ביקר האדמו"ר.

ביקורתו של הרבי ממונקאטש דומה במונחים רבים לביקורת שהפנו אנשי אסכולת פרנקפורט כלפי 'חרושת התרבות' הצרכנית. אנשי אסכולת פרנקפורט ביקרו את העובדה שחרושת התרבות מכניסה גם את יצירות האמנות הנשגבות ביותר, כמו אלה של בטהובן וטולסטוי, לתוך מכניזם הכופה אחדות בין מוצרי התרבות השונים.⁵⁶ גם ביקורתה של

53 ר' חיים אליעזר שפירא, קונטרס דברי קודש – תרצ"ה, שמואל קליין, ברהובה תרצ"ה, עמ' ה.

54 הנ"ל, דברי תורה, אמת, ברקולין ה'תשנ"ח, עמ' תתנ.

55 ראו צילומים: מנדלבוים, אלבוים דף היומי, עמ' 27, 31.

56 תיאודור ו' אדורנו ומקס הורקהיימר, 'תעשיית תרבות: נאורות כהונאת המונים', בתוך: מיכאל מי-דן ואברהם יסעור (עורכים), אסכולת פרנקפורט: מבחר, ספריית פועלים, תל אביב 1993, עמ' 158-198, והשוו גם עם התיאורים הביקורתיים של הקריאה ה'קלה' בסוף המאה ה-18; Wittmann, 'Was there a Reading Revolution', p. 301.

אסכולת פרנקפורט וגם ביקורתו של הרבי ממונקאטש מעלות את הטענה שהתהליך שהופך את 'היצירה הנשגבת' למוצר הזמין לכול כרוך בהכנסתה לדפוס אחיד, וזאת מתוך עיוות הצורה שלה וסירוס מהותה העמוקה. ראוי לציין כאן שניתן למצוא תיאור כזה של לימוד הדף היומי, כצורת לימוד משונה, גם אצל אחת מן הדמויות החשובות שתמכו בהצעה ושתרמו רבות להתקבלותה – ה'אמרי אמת' מגור.⁵⁷ ה'אמרי אמת' התנגד לכך שידפיסו ירחון שמכיל חידושי תורה של לומדי הדף היומי, זאת משום שלדעתו הלומדים המעמיקים (שאותם הוא מכנה 'הלומדים' סתם, ומסביר – 'כלומר, מי שיוכל לחדש'), לומדים את הדף היומי רק כדי לא לפרוש מן הציבור ו'בלי פירוש תוספות וראשונים ומבלי עיון'. ה'אמרי אמת' הסביר גם שלימוד מעמיק איננו מתאים ללימוד הדף היומי משום שלימוד כזה דורש שהחומר הנלמד ייבחר לפי רצונו של המעיין, ולא לפי תכתיב והקצבה מלאכותיים וחיצוניים.⁵⁸ אם כן גם ה'אמרי אמת', התומך בדף, וגם הרבי ממונקאטש, המתנגד לו, מסכימים שלימוד הדף היומי מכיל מוזרות מסוימת משום שהוא מגדיר את חומר הלימוד הגדרה מעושה. עובדה זו מחזקת את ההנחה שדברי הרבי ממונקאטש נאמרו לא מן השפה ולחוץ, ושהם אכן נסמכים על ניתוח מהותי של לימוד הדף היומי כחידוש בתוך הנוף של לימוד התורה.

מובאות אלה מדברי הרבי ממונקאטש וה'אמרי אמת' באו כשיקוף של האפקט השולל, ה'מדלדל', שכרוך בעיצובו של המיתוס סביב הדף היומי. אולם, בבואנו לבחון תופעה זו יש להיזהר מכך שתשומת הלב לאפקט שולל זה תסתיר את העובדה שעם דלדול זה ההיבט העשיר יותר של היווצרות המיתוס הוא המילוי המחודש של מובן המילה, שנוצר על ידי יצירת משמעות חדשה לתוכה, ועל ידי שימוש יצירתי במשמעויות הישנות שלה.⁵⁹ למעשה, את אחד האפקטים הפוזיטיביים שחולל 'מיתוס הדף היומי' ראינו לעיל – האפשרות לייחס לתלמוד, דרך הדף היומי, את היכולת להוות יסוד מאגד בשביל לומדים המרוחקים זה מזה מרחק גדול. אולם, כפי שנראה מכאן ועד לסוף המאמר, בכך לא מסתכמים התכנים הפוזיטיביים שנוצקו לתוך לימוד הדף.

הבניית הזמן של הדף היומי

עד לשלב זה ראינו שמפעל הדף היומי היה כרוך ביצירתו של אקט לימודי מצומצם שיותאם למגוון רחב של לומדים. הצורך בצמצום זה הוביל להפשטתו של התלמוד לסדרה של יחידות חומריות הניתנות לצריכה 'קלה' ומהירה יחסית. כפי שניתן להבחין, ניתוח זה מתמקד רק בצלע אחת של פרויקט הדף היומי, הצלע של האובייקט הנצרך – ה'דף'.

57 דפנה שרייבר, "מלך ישראל": ר' אברהם מרדכי, ה"אמרי אמת", בתוך: בראון וליאון (עורכים), הגדולים, עמ' 239, וכן: מגדלבוים, אלבוים דף היומי, עמ' 27-28; אהרן סורסקי (עורך), רבי מאיר שפירא: במשנה באומר ובמעש, ב, נצח, בני ברק 1967, עמ' 443.

58 סורסקי, שם, עמ' 450.

59 בארת, מיתולוגיות, עמ' 244-248.

אולם, לא פחות חשובה בפרויקט זה היא צלע הזמן שלו, כלומר יחידות הזמן שבהן נצרך הדף – ה'יום'. התמשכות הזמן של לימוד דפי הגמרא, יום אחר יום, מהווה חלק משמעותי מהאתוס שנבנה סביב לימוד הדף היומי, מהמסרים שנארגים סביבו ומחוויותם של הלומדים המשתתפים בו. במהלך הניתוח שיוצע להלן אבקש לרכז מארג משמעותי זה תחת שלושה אפקטים מרכזיים שגורם הזמן מייצר. את האפקט הראשון אכנה 'התמדה', את האפקט השני 'צבירה' ואת האפקט השלישי 'מחזוריות'. אפקט ההתמדה נוצר מן הצורך הבלתי פוסק לעמוד בחוק הלימוד וללמוד בכל יום את דפו. החשש מפני החמצת ימים שתיצור פיגור, או שתפגע בשלמות של 'סיום' המסכת והש"ס,⁶⁰ מעסיק את לומדי הדף היומי בקביעות. ההתגברות על הקשיים, השלמת לימוד הדף בכל מצב שיהיה, הינה גורם חשוב ביצירת תחושת הנאמנות לתורה ולקהילת הלומדים שהדף היומי מפקי.⁶¹ בהקשר זה חשובה מאוד העובדה שפעולת ההתמדה הינה פעולה טעונה מאוד בתודעה של האורתודוקסיה היהודית. הקשריה הענפים של פעולת ההתמדה מתחילים מ'קרבן התמיד' ו'אש התמיד' של המשכן המקראי, ומתגלגלים עד האתוס של הלמדן ה'מתמיד' שכמעט איננו פוסק מלימודו.⁶² יכולתו של הלימוד הפופולרי של הדף היומי להיקשר לפעולה טעונה זו מהווה דוגמה לשימוש היצירתי שעושה מיתוס הדף היומי במערכי המשמעות הקודמים לו, מבלי לסתור את הדמוקרטיזציה והפופולריזציה של הלימוד שהדף היומי מייצר. נוכל להדגים שימוש יצירתי זה באמצעות דברים שכתב ר' מתתיהו סולומון לכבוד סיום הש"ס התשיעי של הדף היומי.⁶³ סולומון רותם ללימוד הדף היומי את אחד מהתקסטים המכוננים של תודעת ההתמדה בלימוד התורה – השער הרביעי של ספר 'נפש החיים' לר' חיים מוולוז'ין, שער שמטרתו לתאר את 'גודל החיוב של עסק התורה על כל איש ישראל יומם ולילה'.⁶⁴ בפרק יא בשער זה ר' חיים מסביר שיש צורך חיוני ליצור רצף מתמיד של לימוד תורה משום שקיומו של העולם תלוי בלימוד התורה של עם ישראל, ומשום כך אם ייווצר רגע שבו בכל העולם לא יעסוק איש בתורה, באותו

60 על תופעת הסיומים ראו עוד להלן.

61 ראו למשל סורסקי, **רבי מאיר שפירא**, עמ' 454; אייגר, 'הניגון'; אבן שלמה, 'הדף היומי', קול ישראל, א' בתמוז תרצ"ח, עמ' ג; ש"י גרוס, 'זכה וזיכה', **המודיע**, כ"ח בניסן תשי"ג, עמ' ב; סורסקי, 'דף היומי'; שמחה אלברג, 'הלימוד עיקר – ולא הסיום', שם, ג' בכסלו תשמ"ג, עמ' ה; 'אחד הלומדים', לב מלא געגועים לתורה', שם, תוספת חגיגת לסיום הש"ס, אלול תשנ"ח, עמ' כה; ק' בנימין, 'סדר, התמדה, היקף ואיכות החיים', שם, י"ג במנחם אב ה'תשע"ב, עמ' 15; בנימין חניקיס, 'רבבות אלפי ישראל במעמד סיום הש"ס המרכזי של תנועת ש"ס', שם, י"ג במנחם אב ה'תשע"ב, עמ' 16.

62 על תיאורי ההתמדה ראו למשל עמנואל אטקס, 'על עיצוב דמותם של ה"גדולים" בספרות השבחים החרדית-ליטאית', בתוך: בראון וליאון (עורכים), **הגדולים**, עמ' 33-35.

63 מתתיהו חיים סולומון, 'אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום', קול התורה, כח (אייר תש"ג), עמ' סא-סד, וראו אצל מנדלבוים, **אלבום דף היומי**, עמ' 290-291, את דברי רבי מרדכי גיפטר המביע רעיון דומה. המוטיב של יצירת לימוד ללא הפסק על ידי מכלול הלומדים מופיע למשל אצל אייגר, 'הניגון'.

64 חיים מוולוז'ין, **נפש החיים**, מכון לעריכת ספרים תורניים, ירושלים תשמ"ט, עמ' רז.

רגע ייחרב העולם ויחזור לתווהו.⁶⁵ על בסיס דברים אלה סולומון מסביר שערכו הגדול של לימוד הדף היומי בכך שהוא מבטיח שגם בימים שבהם יש טרדה מיוחדת המבטלת את רוב הלומדים מלימודם, לומדי הדף היומי 'מתאמצים' [...] ומשלימים חוקם אשר קבעו להם בעסק התורה ללמוד דף גמרא בכל יום, יהיה מה שיהיה.⁶⁶ בכך לומדי הדף היומי מצטרפים ללומדים המתמידים יחידי הסגולה 'הלומדים באותם ימים'.⁶⁷ בדברים אלו, האתוס של ה'מתמיד' הלומד יומם ולילה ומקיים את העולם מתגלם בהפרטה בהתמדה היום-יומית של כלל לומדי הדף היומי.

ההפרטה של הישג שהיה מיועד ליחידי סגולה בולטת אף יותר באפקט השני שחלוף הזמן מייצר אצל לומדי הדף – 'צבירה' של עוד ועוד דפים שנלמדו וסיומן של מסכתות ושל הש"ס הבבלי כולו. סיום הש"ס, המתרחש במחזורי הלימוד של הדף היומי אחת לשבע וחצי שנים לערך, הפך הישג אקסקלוסיבי זה ליעד ברהשגה לאנשים רבים. הדגמה יפה לפופולריזציה של ההישג מצויה בעדות המובאת בשם רבי חיים קרייזווירט ותולה בעובדה זו את ההתנגדות לפרויקט. כפי שקרייזווירט מספר, אחד המתנגדים להצעתו של ר"מ שפירא קבל בפניו על כך שבגלל הצעה זו 'פתאום כל עם הארץ יגמור את הש"ס ויכונה ש"ס יוד?!' [כינוי ליהודי שלמד את כל הש"ס].⁶⁸ מן הצד של משתתפי ומקדמי הדף היומי, לעומת זאת, חלק גדול מהקסם של ההשתתפות בלימוד נעוץ בדיוק באותה ידיעה שהתמדה קבועה בלימוד הדף תקנה להם בסופו של דבר הישג נחשב זה – חבורת ש"ס עולמית.⁶⁹ ביטוי מובהק לחשיבות של סיום הש"ס בשביל הלומדים מסתמן בטקסי הסיום ההמוניים ורבי-הרושם שמתקיימים עם הגעתו של מחזור לימוד לסיומו. בטרם ניגש להבין את משמעויותיו של סיום 'גדול' זה, ארחיב כעת מעט את הדיבור על תרבות ה'סיומים' הקטנים יותר שהתעצבה בקרב לומדי הדף, ועל אפקט הזמן שלה.

ה'סיומים' הם חגיגות שבהן נחגגת הגעה לסיומה של מסכת. בחגיגה זו נערכת 'סעודת מצווה' בהשתתפות הלומדים, וזאת לאחר מעמד שבו הם לומדים את חלקה אחרון של המסכת ואומרים טקסט ליטורגי המיועד לסיום המסכת.⁷⁰ למנהג של עריכת סעודה לכבוד סיום המסכת ישנם שורשים עתיקים, ויש צורך במחקר מעמיק שיעקוב אחר גלגוליו של מנהג זה, אך דומה שהדף היומי עושה שימוש ייחודי ב'סיום' כאשר הוא הופך אותו למרכיב מרכזי בהבניית המשמעות של הלימוד עצמו, ובפרט בהבניית הזמן שנוצרת

65 שם, עמ' רכה-רכט.

66 סולומון, 'אשרי אדם שומע לי' עמ' סד.

67 שם.

68 יצחק מרזל, מים חיים, הוצאת המחבר, אנטוורפן תשע"ה, עמ' נ-נא, הערה קכט, וכן Heilman, 'The Ninth Siyum', p. 315.

69 שטוקהמר, 'במעגלותיו של הדף היומי', עמ' ח, וכן לנדוי, 'אגודת ישראל והדף היומי', גפן, 'רעיון שעמד במבחן'; מ' שלום, 'שישו ושמחו בשמחת תורה!', המודיע, ל' בניסן תש"נ, עמ' ד.

70 אברהם מרדכי וינשטוק, 'מנהגי הסיום ומקורותיו', פורטל הדף היומי, <http://daf-yomi.com/content.aspx?pageid=219> (אוחזר ב-17.10.2017).

דרכו. התכנסותם מפקידה לפקידה של הלומדים, וחגיגות הסיום שנעשות ברחבי העולם, מתחזקות את יצירתה של אותה קהילה גלובלית של לומדי הדף. בנוסף, בתוך הרצף המתמשך של הלימוד הסיימיים מייצרים רגעים שבהם ניתן לחגוג את צבירת הדפים ולסמן רגעים ייחודיים בתוך הרצף המונוטוני. לצד היותם רגעים של סיום, ימים אלה מהווים גם חלונות כניסה ללומדים חדשים משום שהם מאפשרים להצטרף ללימוד מתחילתה של מסכת. כאן בא לידי ביטוי אפקט הזמן השלישי של לימוד הדף – המחזוריות. דינמיקה מחזורית זו של סיום והתחלה נוכחת גם לגבי הלומדים הוותיקים, והיא מסומנת בשתי תצורות בליבו של טקס ה'סיום' עצמו. ראשית, המנהג הרווח הוא לקרוא לאחר סיום המסכת את מילותיה הראשונות של המסכת שתילמד. שנית, המילים הראשונות של הטקסט שנאמר בסיום המסכת הן 'הדרן עלך מסכת פלונית', ואחת ממשמעויותיהן היא הבטחה לחזור וללמוד שוב את אותה מסכת.⁷¹ לדידם של לומדי הדף היומי מילים אלו מטרימות את השיבה ללימודה של אותה מסכת במחזור הבא של הלימוד. משמעויות המלאה של הזמן המחזורי שהדף היומי מייצר תתבהר לאחר שנצטרף לתמונה כעת את ה'סיום' הגדול של לומדי הדף – סיום הש"ס.

החגיגות שנערכות לכבוד סיום הש"ס מהוות רגעים של שיא מיוחד בשביל לומדי הדף. חגיגות אלה מושוות פעמים רבות בעצמתן לחג שמחת תורה, שבו נחגג סיום קריאתה בציבור של התורה שבכתב, כאשר סיום הש"ס מתואר כחגיגת סיומה של התורה שבעל פה.⁷² כמו בשמחת תורה, חגיגות סיום הש"ס של הדף היומי מייצרות מפגן ציבורי של שמחה אקסטטית המלווה פעמים רבות בשירה ובריקודים.⁷³ האופי ההפגנתי של חגיגות אלו בא לידי ביטוי גם בניסיון ליצור אירועי סיום המוניים ככל הניתן, כאשר באירועי הסיום המרכזיים כמות המשתתפים נעה בין אלפים, במחזוריים ה'חלשים' של הלימוד (תוך כדי מלחמת העולם השנייה), לקרוב למאה אלף איש.⁷⁴ במאמר המנתח את אירוע סיום הש"ס התשיעי בארצות הברית, שהתקיים במדיסון סקוור גארדן, שמואל היילמן מבקש להראות כיצד המפגן שנוצר באותו אירוע של סיום ש"ס יצר 'מופע ראווה נגדי' למופע הראווה שמייצרת התרבות האמריקנית החילונית.⁷⁵ כפי שמראה היילמן, חשיבותו

71 ראו הסברו של הרב עדין שטיינזלץ לנוסח זה, בתוך: עדין שטיינזלץ, **תלמוד בבלי מסכת ברכות: מנוקד מבואר ומתורגם ע"י הרב עדין שטיינזלץ**, המכון הישראלי לפרסומים תלמודיים, ירושלים 2009, בסוף המסכת.

72 למשל מנדלבוים, **אלבום דף היומי**, עמ' 302, וכן יהודה נחשוני, 'בשער: חג לתורה ולאומה', **שערים**, כ"ח בניסן תשי"ג, עמ' ב. הגדרתו של הדף היומי, שעליה הוחלט ב'כנסיה הגדולה', כחובה המקבילה בתחום התורה שבעל פה לחובת הקריאה בתורה שבכתב שתיקנו אנשי 'כנסת הגדולה', מופיעה כבר במודעה של הנהלת אגודת ישראל שמכריזה על חובת לימוד הדף היומי. ראו מנדלבוים, שם, עמ' 25.

73 שם, עמ' 91-127, 133-233, 331-339, סקירה של חגיגות הסיום מהמחזור הראשון עד ה'11.

74 Heilman, 'The Ninth Siyum', pp. 314-315, וכן יואל בילטמן, 100 אלף איש בסיום הש"ס הגדול בעולם', **בהדרי חרדים**, 2.8.2012, <https://www.bhol.co.il/news/733090>, (אוחזר ב'17.10.2017).

75 Heilman, *ibid.*

של מופע ראווה זה נובעת לא רק מהמלחמה הבין-תרבותית אלא גם מהצורך של החברה האורתודוקסית שלאחר השואה לייצר מפגן כוח שיעיד על השתקמותה והמשכיותה לאחר המכה שספגה. מה שהיילמן אינו מציין הוא שרטוריקה של הישרדות הייתה נוכחת כבר בימיו הראשונים של לימוד הדף היומי. כך למשל באחת מדרשותיו על הדף היומי עשה ר' מאיר שפירא שימוש באגדה התלמודית על רבי עקיבא שטבעה ספינתו בים ושסיפר שניצל במילים: 'דף של ספינה נזדמן לי, וכל גל שבא עלי נעניתי לו ראשי'.⁷⁶ כך גם, דרש שפירא, הדף היומי נועד להציל את 'הספינה הישראלית' מסכנת טביעה – מהאיום של 'האבדון הרוחני' שמרחף מעליה.⁷⁷ גם אם מסר שרידותי זה התעצם עשרת מונים סביב לימוד הדף היומי שלאחר השואה, התמונה הבסיסית שעולה מכאן ושמצטרפת לדברים שראינו לעיל היא שרעיון הדף היומי נועד מלכתחילה לסייע בגיבושה של הקהילה האורתודוקסית, וזאת לנוכח הרוח המודרנית שנתפסה כאיום מחלן. תודעה של שימור והישרדות מכילה מעצם הגדרתה התייחסות לציר הזמן, ואם כך, התובנות שצברנו עד עתה לגבי אפקט הזמן של לימוד הדף היומי תעזורנה לנו להבין מהי הדרך הקונקרטי שתודעת שרידות זו נוצרת בה. נוכל לנסח את הדברים כך: אם לעיל ראינו שמטרתו של הדף היומי היא לייצר האחדה במרחב של קהילת הלומדים, המסר ההישרדותי מסמן את כוחו של הדף היומי ביצירת האחדה מקבילה במישור הזמן. רציפות הזמן שבהתמדה של לומדי הדף, ואף יותר מכך החזרתיות של מחזורי הלימוד, מייצרים תודעה שלפיה הדף הנלמד אינו זהה רק בין מקומות מרוחקים, אלא גם בין תקופות מרוחקות. בהתאמה לכך, כאשר העמיד ר"מ שפירא, זה לצד זה, את המשנה הארץ-ישראלית, את התלמוד הבבלי ואת מהר"ם הפולני הוא הדגים, עם ההאחדה במרחב, גם את ההאחדה בזמן המתרחשת בצימוד של מכלול טקסטים אלה בכרך התלמוד.

התמונה שהצגנו כעת מתארת את ריתמוס ההתמדה של הדף היומי, ואת החגיגות החזרתיות שלו כהבניה של חוויית זמן 'מסורתית', ההפוכה מחוויית הזמן המודרנית של הקדמה,⁷⁸ כלומר, חווייה של מחזוריות והתמשכות.⁷⁹ אלא שמצג זה מקבל מורכבות מעניינת

76 תלמוד בבלי, יבמות קכא ע"א.

77 שפירא, אמרי דעת, עמ' רלז-רלח, וראו גם את הידיעות שפורסמו בשער של עיתון קול ישראל בימים שלאחר ההכרזה, שמשמשות ברטוריקה דומה של הצלה מפני 'סערה' ו'חושך': הנהלת אגודת ישראל, 'צהלי קולך בת גלים', וכן י"ד לידר, 'קימו מה שקבלו כבר', קול ישראל, 19.10.1923, עמ' 1.

78 ברונו לאטור, 'מעולם לא היינו מודרנים: מסה באנתרופולוגיה סימטרית – מבחר פרקים', תיאוריה וביקורת, 26 (אביב 2005), עמ' 51-52. לאפיון של האורתודוקסיה כהתנגדות לזמן הקדמה ראו אביעזר רביצקי, 'מבוא: על גבולה של האורתודוקסיה', בתוך: יוסף שלמון, אביעזר רביצקי ואדם פרזיגר (עורכים), אורתודוקסיה יהודית: היבטים חדשים, מאגנס, ירושלים תשס"ו, עמ' 9-13; לתיאור ביטוי של ערך הקדמה בתוך המערכת הצרכנית ראו דבריו של זימל על האפנה: גיאורג זימל, כיצד תיתכן חברה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2012, עמ' 265-266.

79 כשם שחוויית הזמן המעגלית נוכחת בתרבות היהודית, למשל במחזוריות של פרשת השבוע.

כאשר מביאים בחשבון את אפקט ה'צבירה' של הלימוד. הצטברותם העקבית של דפי הגמרא הנלמדים, עם התקדמותו של הזמן, מוסיפה לכוח השכנוע הצרכני של לימוד הדף היומי גם את קסם הפרוגרסיביות. מוטיב זה בוטא כבר על ידי ר"מ שפירא עצמו כשכתב את הדברים הבאים במנשר שפורסם לכבוד סיום הש"ס הראשון:

אלפיים ושבע מאות ושני ימים חלפו כבזק ועם כל יום שנגזז דפדפו הידים דף נוסף. נעיף אחורה מבט חטוף לעבר ההרמוניה המתגלמת שבין הדפים והימים, או אז ניווכח בעליל כי אמנם המספרים זהים – אלפיים ושבע מאות ושניים [...] ביום קדוש זה יעלו השמימה אלפיים שבע מאות ושניים דפי גמרא שנלמדו על ידי רבבות יהודים.⁸⁰

ההתפעלות מן הכמות הגדולה של הדפים הנלמדים על ידי לומדי הדף היומי, דף ועוד דף, הינה מוטיב חוזר בדיבורים שבכחו של הדף היומי וסביב הסימונים,⁸¹ מוטיב שמקנה להתקדמות הזמן עצמה משמעות חיובית. הצטרפותו של אלמנט פרוגרסיבי זה למכלול המסרים של הדף היומי משקף את השניות שמאפיינת, כפי שהצביעו חוקרים רבים, את תופעת האורתודוקסיה בכללה, שניות הנוצרת עקב מה שניתן לכנות ניסיונה של האורתודוקסיה 'לחדש מסורתיות'.⁸² כפי שניסח זאת אמנון רוז-קרקוצקין – 'דווקא האקט של עיצוב ה"מסורת" הוא שמסמן את המעבר למודרניות'.⁸³ הדבר המעניין בתופעת הדף היומי הוא שעל אף ההנחה, המקובלת פעמים רבות, שהאספקט המחדש של האורתודוקסיה המוטמע בה הוא 'בלתי נראה',⁸⁴ במקרה של הדף היומי המסר של החידוש מוצג דווקא בגלוי והוא מהווה אף חלק מרכזי מקסמו של הפרויקט, שמוצג כחדשני ואף כמהפכני.⁸⁵

80 שפירא, 'מנשר', וראו להלן את הופעתו של מוטיב צבירה זה גם בנאומו של ר"מ שפירא לפתיחת הכנסיה השנייה.

81 למשל נדלר, ספר היובל, עמ' כו (שטוקהמר, 'במעגלותיו של הדף היומי'); [שם המחבר לא ידוע], 'על משמר השבוע', קול ישראל, כ"ד בסיון תרצ"ח, עמ' ב; [שם המחבר לא ידוע], 'עצרת סיום הש"ס בתל אביב'; שלום, 'שישו ושמחו'; דוד הלחמי, 'העשירי יהיה קדש לה', המודיע, תוספת חגיגת לסיום הש"ס, אלול תשנ"ח, עמ' ח, וראו גם להלן הערה 99.

82 יעקב כ"ץ, 'פולמוס ה"היכל" בהמבורג ואסיפת בראונשווייג – אבני דרך בהתהוות האורתודוקסיה', בתוך הנ"ל, ההלכה במיצר: מכשולים על דרך האורתודוקסיה בהתהוותה, מאגנס, ירושלים תשנ"ב, עמ' 43, וכן ראו רביצקי, 'מבוא: על גבולה של האורתודוקסיה', עמ' 1-18.

83 אמנון רוז-קרקוצקין, 'חקיקה, משיחיות וצנזורה: הדפסת השולחן ערוך כראשית המודרניות', בתוך: אלישבע באומגרטן, רוני ויינשטיין והנ"ל (עורכים), טוב עלם: זיכרון, קהילה ומגדר בחברות יהודיות בימי הביניים ובראשית העת החדשה, מאמרים לכבודו של ראובן בונפיל, מוסד ביאליק, ירושלים 2011, עמ' 319.

84 למשל כ"ץ, 'פולמוס ה"היכל"', עמ' 43; רביצקי, 'מבוא: על גבולה של האורתודוקסיה', עמ' 9-13.

85 למשל יוסף שמואלי, 'שבת של דף היומי', המודיע, 'באלול תש"כ, עמ' ב; מרדכי גפן, 'רעיון שעמד במבחן'; חדשנות זו מתבטאת גם בהתלהבות מהעובדה שפרויקט הדף היומי עושה שימוש באמצעים טכנולוגיים חדשים של תקשורת המונים בשביל להגביר את התפוצה שלו, ראו למשל: [שם המחבר לא ידוע], 'הש"ס בארצות הברית'; יוסף דדוק, 'קול לקול דף', שם, 'יד בניסן תש"נ', עמ' יב.

הדגשתה של חדשנות זו מנוסחת בחדות בדבריו של הרב צבי כץ בריאיון שנערך עימו לכבוד סיום הש"ס השנים עשר: 'אין זאת כי אם יד ה' שדווקא בדורנו זכינו לתקנת הדף היומי 'שלא נתעוררו לכך בדורות הקודמים', זאת משום שהמצווה המיוחדת של הדור היא מצוות תלמוד תורה, והדף היומי מאפשר גם למי ש'אין תורתם אומנותם' להתחזק בלימוד תורה.⁸⁶ חדשנות זו הוצמדה בייחוד לסיום הש"ס כבר על ידי ר"מ שפירא כשכתב בהודעה לכבוד הסיום הראשון כי 'סיום הש"ס - עולמי הוא מאורע ראשון בחיי עם ישראל ועל כלנו להטביע על יום זה, חותם קודש'.⁸⁷

מתוך פרספקטיבה זו, האירועים רבי-הרושם של סיומי הש"ס אינם צריכים להיתפס רק כמפגן של 'כוח מסורתי' אלא גם כהבעת התפעלות מהעובדה שהחברה האורתודוקסית, כתופעה חדשה דווקא, הצליחה לייצר מסה אדירה כל כך של לימוד ושל לומדים - במידה שלא הייתה לפנייה. בהתאם לכך יש לראות בשימוש שעושים סיומים אלה ב'מקדשים' מודרניים כמו אצטדיון טדי,⁸⁸ אצטדיון מטלייף⁸⁹ והמדיסון סקוור גארדן⁹⁰ לא רק יצירה של 'תרבות נגדית', כפי שהגדיר זאת היילמן, אלא גם השתקפות של מתאם מסוים המתקיים בין התרבויות. ריבויים של 'צרכני' התורה, וכן ריבויים של הדפים שנלמדו ושנצברו, נחגגים באירועי סיום אלה באותם מקומות שבהם נחגגת מסת הצרכנים ומסת הצריכה של 'תרבות ההמונים'.⁹¹

לימוד התורה ורוח הקפיטליזם

האדרת חשיבותה של כמות הדפים הנלמדים שלומדי הדף צוברים עם התקדמות הימים קשורה באחד המוטיבים המרכזיים שמנחים את הטיעונים במאמר זה - העובדה שהיחס של לומדי התורה אל התורה מומשג במקרים רבים בהמשגות חומריות. כעת, ברצוני

86 [שם המחבר לא ידוע], 'הדף היומי - המצוה של הדור', **המבשר**, 31.7.2012, עמ' א-ב, וראו את כתבתו של יהודה ליב טויבמאן בהצפנה שמבכה על כך שלהבדיל מהיהדות החרדית, שייסדה את הדף היומי, היהדות 'הנאורה, המודרנית' לא הצליחה 'ליצור אף מנהג אחד, שיקודש לדור, שיתמיד בו בחדרת נפש שנה שנה ביום קבוע זה וזה', י"ל טויבמאן, 'מפנקסי: הדרן', **הצפנה**, 27.6.1938, עמ' 2. מצולם בתוך מנדלבוים, **אלבום דף היומי**, עמ' 93. ההדגשה במקור.

87 א' למל, 'מעמד אדיר בירושלים במעמד סיום הש"ס של ארגון "ועתה כתבו לכם"', **המבשר**, 31.7.2012, עמ' ד.

89 Sharon Otterman, 'Orthodox Jews Celebrate Cycle of Talmudic Study', *The New York Times*, 1.8.2012, <https://www.nytimes.com/2012/08/02/nyregion/nearly-90000-jews-celebrate-talmud-at-metlife-stadium.html> (אוחזר ב־19.2.2019).

90 Heilman, 'The Ninth Siyum'

91 בנוסף, מתוך מבט משווה זה, יש לראות בטקסים החוזרים של סיומי הש"ס דוגמה לתהליך של 'המצאת מסורת' טקסית כפי שהובסבאום דיבר עליה, ושמאפינית בדרך כלל את החברות המודרניות הלא-מסורתיות, ראו: Eric Hobsbawm, 'Introduction: Inventing Traditions', in: idem and Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, pp. 1-14.

להפנות את תשומת הלב להשלכה אפשרית רחבה יותר של טיעון זה. כפי שאנסה להציע, ייתכן ש'צברנות' זו של לימוד מנהלת מערכת של קשרים עם אתוס 'צברני' מפורסם אחר, אתוס שהינו מרכזי בחברה המודרנית בכלל, ובתרבות הצריכה בפרט – האתוס הקפיטליסטי. מערכת קשרים זו מאפשרת להבחין סביב לימוד התורה בתופעה שהינה, כמובנים רבים, התנועה ההופכית למה שוובר מתאר במאמרו 'האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם'.⁹² ובר עוקב במאמרו אחר גלגולה של האתיקה הפרוטסטנטית הדתית לתוך ה'ארציות התועלתנית' של רוח הקפיטליזם.⁹³ ארציות זו, שמציבה אתוס של שליטה עצמית וניהול כלכלי מחושב במטרה לחסוך כסף רב ככל האפשר, באה לידי ביטוי בחדות במכתמו הידוע של פרנקלין 'time is money'.⁹⁴ כמעין תמונת מראה לכך, ומבלי להיכנס לשאלה על מהימנות טיעונו של ובר עצמו, דרך הדף היומי נוכל להראות את גלגולה של רוח קפיטליסטית בתוך הפעולה הדתית של לימוד התורה. כפי שאבקש לטעון, הדף היומי עשוי לשמש דוגמה פרטית שיכולה להתרחב גם להקשרים כלליים יותר.

הרעיון הבסיסי שעומד מאחורי ההשוואה בין האתוס הקפיטליסטי לאתוס לימוד התורה הוא שההמשגות החומריות של הלימוד, ותודעת הצבירה שנרקמת סביבו, מייצרות מקבילה תורנית לתודעת החיסכון הכספי הקפיטליסטי. הדגמה פשוטה ויפה להיווצרותה של הקבלה כזו נוכחת ברעיון שהגה ר"מ שפירא כשנה לאחר התחלת המחזור הראשון של הלימוד, רעיון 'הגרוש היומי'. ר"מ שפירא, שהיה עסוק אז גם בשיפור מצבה הכלכלי של הישיבה שהקים, 'ישיבת חכמי לובלין', פרסם מכתב שבו הוא מבקש מכל לומדי הדף היומי להפריש 'גראשען אחד בעד כל דף' הנלמד במסגרת הדף היומי,⁹⁵ ובנוסף, במכתב ששלח ר"מ שפירא לרגל סיום הש"ס הראשון הוא מעמיד זה לצד זה את מסיימי הש"ס ואת אלה שלא למדו אך היו שותפים ב'גרוש היומי'.⁹⁶ אפשרות זו, לייצר הקבלה בין השקעתו של הסכום הכספי הקטן ביותר ובין יחידות הדף, ממחישה את הפוטנציאל הגלום בדימוי החומרי של הדפיס; בעקבות דימוי זה, האתוס הקפיטליסטי שלפיו חיסכון או הפסד של כל סכום כספי הינו בעל חשיבות מחמת יכולתו להצטבר לכדי סכום גדול יותר⁹⁷ יכול להתגלגל כאתוס כמותני שנוצר סביב לימוד הדף היומי, כאשר חשיבותה של כל יחידת לימוד קטנה מועצמת באמצעות פוטנציאל ההצטברות של היחידות. בהקשר זה חשוב לשים לב לאופי המספרי של המעקב אחרי ההתקדמות בלימוד: התקדמות זו 'נמדדת' יום-יום באמצעות ספירתם של הדפים שנלמדו מתחילת המסכת. נקודה חשובה נוספת שצריך לתת עליה את הדעת היא שבהקשרו של הדף היומי לא מתקיים כוח השכפול הקסום של ה'אשראי', אך ניתן למצוא את המקבילה שלו בהצטרפותם זה לזה של הדפים הנלמדים

92 מכס ובר, האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם, עם עובד, תל אביב 1984.

93 שם, עמ' 87.

94 שם, עמ' 77.

95 מנדלבוים, אלבום דף היומי, עמ' 57-61.

96 שם, עמ' 98.

97 ובר, האתיקה הפרוטסטנטית, עמ' 19-20.

על ידי הריבוי הגדול של הלומדים, כמו שניסח זאת ר"מ שפירא בנאום הפתיחה לכנסייה הגדולה השנייה: 'אין להעריך את גודלו וערכו, את חשיבותו ואת שוויו של לימוד אלפי דפי גמרא בציבור [...] עד היכן היה מגיע רכושנו הרוחני אלמלא היינו מצרפים לחשבון את רבע מליון היהודים בערך הלומדים את הדף היומי'.⁹⁸ ניסוח זה הינו חשוב גם משום שהוא מדגיש את המהות הציבורית של ה'חיסכון' של לימוד התורה, חיסכון שבמובנים מסוימים שלו הוא גם חיסכון קיבוצי,⁹⁹ אך מלבד ההיבט הכמותי של מדידת הלימוד, ההיגיון הקפיטליסטי שנקשר בלימוד מתגלה גם סביב ניהול הזמן הקשור בו. החיבור שהדף היומי יוצר בין חלופת הזמן ובין ההספק בלימוד מתחזק תודעה שלפיה 'זמן שווה תורה'; התורה היא זו שמקנה לזמן את ערכו ומבדילה בין זמן 'מנוצל' ובין זמן 'מבוזבז'. רעיון זה מבוטא היטב בקטע הבא מ'ספר היובל', שהתפרסם גם בעיתון 'המודיע' סביב סיום הש"ס השמיני: 'לפי מספר הדפים נמנים גם הימים. יום יום ודפו [...] יש בזה גם תעמולה וזרוז שלא להסוג ולהנזר. אבדת דף, אבדת יום. והיום כבר אינו חוזר, התקדמות הלימוד נמדדת בדינמיות הזמן. וקולו קורא: אל תהא בנחשלים'.¹⁰⁰

כאמור, הקישור בין לימוד התורה ובין תודעת הזמן הקפיטליסטית עשוי להזמין התבוננות גם בתמונה הרחבה יותר של אתוס לימוד התורה כפי שהוא התעצב בחברה החרדית-ליטאית. מרדכי זלקין מראה, במאמר שבוחן את אופייה של החברה היהודית בליטא של המאה ה-19, שרציונליות כלכלית הייתה אחד ממאפייניה המרכזיים של חברה זו.¹⁰¹ אמנם הדבר מזקיק בדיקה מעמיקה יותר, אך לא מן הנמנע שרציונליות מסוג זה באה לידי ביטוי בשכבת הלומדים של חברה זו, לא רק סביב הדגשתו של הפן השכלתני של לימוד התורה¹⁰² אלא גם כעיצובה של תצורת הלימוד המנסה למקסם ככל האפשר את הזמן המושקע בלימוד ואת היעילות שלו. דבר זה תרם אולי להיווצרותה של תופעה חברתית של 'התמכרות' ללימוד התורה, כמקבילה של ההתמכרות בחברה הקפיטליסטית למקסום הרווח.¹⁰³ איתורה של מעין רציונליות כלכלית כרכיב מרכזי בעולמם של לומדי התורה, שעשוי להיראות ממבט ראשוני כרחוק מאוד מן הרציונליות, מחדד את חשיבות הבחנתו של ובר שהמושג 'רציונליות' הינו מושג פורה רק כאשר השימוש בו נעשה במטרה

98 שפירא, אמרי דעת, עמ' רלו.

99 לשימושים נוספים בדימוי של 'חיסכון' בנוגע לדפים וללימוד ראו למשל: כהן, 'דף היומי'; פראגר, 'פגישות' (בסיפורו של השריד מקהילת פרשבורג); משה רייס, 'אומתו לו עטרה עטרה', המודיע, תוספת חגיגת לסיום הש"ס, אלול תשנ"ח, עמ' י.

100 גדלר, ספר היובל, עמ' כו (שטוקהמר, 'במעגלותיו של הדף היומי'), וראו גם ניסוח דומה בפתגם המיוחס לר"מ שפירא: 'כל יום שחולף ללא לימוד תורה הרי זו אבידה שאינה חוזרת'. מובא אצל סורסקי, במשנה באומר ובמעש, א, עמ' 316-317; שם, עמ' 260.

101 מרדכי זלקין, 'בין גאון לעגלון - מורשתה התרבותית של יהדות ליטא', גשר, 136 (חורף 1997), עמ' 79.

102 שם, עמ' 74.

103 ובר, האתיקה הפרוטסטנטית, עמ' 33-34.

להאיר את ייחודיותה של רציונליות מסוימת.¹⁰⁴ לא אוכל במסגרת מאמר זה לעקוב אחר ההשתקפות המלאה של רציונליות קפיטליסטית-תורנית זו, אבל ברצוני לעבות מעט את המבט עליה דרך התמקדות באחת הדמויות המרכזיות של היהדות הליטאית בפרט, והחרדית בכלל – ר' ישראל מאיר הכהן, ה'חפץ חיים'.

תמיכתו הנלהבת של ה'חפץ חיים' ברעיון הדף היומי, וגילויי החיבה שלו לר"מ שפירא, שאותו נהג לכנות לפי המסורת 'ר' הדף היומי',¹⁰⁵ היו, ככל הנראה, גורם מרכזי בהתקבלותו הרחבה של רעיון זה. כוח השפעתו של ה'חפץ חיים', כסמכות תורנית והלכתית הנתונה בקונצנזוס ייחודי בתוך החברה החרדית, הינו רב ביותר,¹⁰⁶ וניתן לשער שהתמיכה שנתן ה'חפץ חיים' לפרויקט זה קידמה אותו במידה רבה. ככל הנראה, אחת הסיבות שהובילו את ה'חפץ חיים' לתמוך בפרויקט הדף היומי הינה העובדה שהוא גורם ללימודן של מסכתות שאינן נלמדות בדרך כלל בישיבות, ובייחוד את לימודו של סדר 'קודשים' שה'חפץ חיים' הקדיש ספר שלם לעידוד לימודו.¹⁰⁷ כפי שמסביר ה'חפץ חיים', יש חשיבות בלימוד כל חלקי התורה משום ש'כל מה שמגרע האדם מחלק התורה שעליו להשיג בימי חייו הוא מגרע מחיות נפשו ושלמותה בעולם הנצח'.¹⁰⁸ בעיניים המורגלות בהאדרת תלמוד התורה של החברה החרדית, העובדה שה'חפץ חיים' ראה כיתרון מרכזי של הדף היומי את העובדה שפרויקט זה 'גואל' מסכתות נשכחות עשויה להתקבל כמובנת מאליה. מובנות זו נעוצה בהיכרות המוקדמת עם עקרון ההאדרה של לימוד התורה כמכונן הרציונליות של העולם החרדי. אולם, כהמשך להמשגותיו של ובר, ניתן להבחין שמה שמוביל את ה'חפץ חיים' הוא למעשה היסוד הבלתי רציונלי שתודעה זו יושבת עליו – קביעת ההתמסרות ללימוד התורה גם כאשר היא נעשית בצורה 'פוריטנית';¹⁰⁹ כלומר, הדגשת ערכו של לימוד התורה גם כאשר מדובר במסכתות לא 'שימושיות', או אם נשתמש בעולם המושגים של ה'חפץ חיים' – שיכולת הפירעון שלהן היא רק בגן עדן.

נוכל לאשש הבחנה זו דרך השוואה שעשה ה'חפץ חיים' עצמו בין ה'שיגעון' של העצמת ההון הכספי ובין לימוד התורה ועבודת ה':

ויש מין אנשים שטועים בפנים אחרות הן לענין יראת ד' [...] והן לענין לימוד התורה הוא איש מסתפק במועט, אבל באמת לא כן הוא דכמו בעניני הכסף טבע האדם הוא שאין מסתפק במה שיש לו וטבעו להוסיף תמיד עליהם כמו שאמר הכתוב אוהב כסף לא ישבע כסף כן הוא בעניני יראת השם יתברך [...] וכן כי האי גוונא בידיעת התורה.¹¹⁰

104 שם.

105 למשל פרנקל, רבי מאיר מלובלין, עמ' 101, וכן סורסקי, מרביצי תורה, עמ' רנב.

106 בנימין בראון, ה'בעל בית': ר' ישראל מאיר הכהן, ה'חפץ חיים', בתוך: בראון וליאון (עורכים), הגדולים, עמ' 105.

107 ר' ישראל מאיר הכהן, תורה אור, הוצאת ספרי ה'חפץ חיים' בפורמט כיס, ישראל תשכ"ז. ראו עוד ברויאר, אהלי תורה, עמ' 94-96.

108 הכהן, שם, עמ' מח.

109 ובר, האתיקה הפרוטסטנטית, עמ' 84-90.

110 ר' ישראל מאיר הכהן, מאמר תורת הבית, תורה ודת, פתח תקוה תשל"ה, עמ' נג.

ובהמשגה בעלת 'ראש עסקי' אפילו יותר, שמתמקדת בשני המאפיינים המהותיים של הרציונליות הקפיטליסטית שתוארו לעיל – ניצול הזמן ומקסום הרווח – כותב ה'חפץ חיים' כך:

ועתה ניקח לעניינינו דמיון מעניני העולם אם אחד שכר לשנה ריחיים של קיטור ההולך במרוצתו מאד מאד שיכול לטחון מאה בור תבואה ביום אחד. ועבור זה שילם בהקדם כמה אלפים ר"כ. היתכן שיתעצל איזה שבוע או איזה חודש ולא יביא תבואה לטחינה הלא יאבד מעותיו כי הזמן הולך וכלה ובכל יום ויום מגיע לו הפסד גדול [...] ועתה אם השם יתברך נתן בו כח ודעת שיוכל ללמוד ביום כך וכך שעות ובשיעור הזה הלא יכול לומר (כי ראיתי בכיון על מורה שעות שבשיעור מינוט אחד יכול לאמר מאתים תיבות) כמה אלפים תיבות של תורה שכל תיבה ותיבה הוא מצות עשה בפני עצמה. ועל ידי זה נברא לו כמה אלפים מלאכי זכות והוא יושב בחיבוק ידים בביתו ונתעצל מלימודו היש לך הפסד גדול מזה. וזהו אפילו ליום אחד וכל שכן אם חס ושלום התנהג כך חודש או שנה בבטול תורה כמה רבו ריבון מלאכי שרת הפסיד בעצלותו.¹¹¹

דברים אלה של ה'חפץ חיים' שממשיגים את ה'רווח' שנוצר בלימוד באמצעות טחינת התבואה מחזירים אותנו אל ההיבט המטריאלי והצרכני של פעולת הלימוד – הלימוד מהווה סוג מסוים של פעולת רכישה – רכישה של זכויות או של מלאכים.

המשגות מסוג זה של לימוד התורה והשימוש בדימויים מעולם השוק, שמצויים אצל ה'חפץ חיים' גם בהקשרים רבים נוספים,¹¹² תואמים גם את סיפורי ההגיגורפיה על הגינתו הכספית ועל החנות שניהל בטרם עלה לגדולה,¹¹³ וכן את העובדה שה'חפץ חיים' חיבר חיבור הלכתי מיוחד הנוגע לענייני ממון.¹¹⁴ מכלול מוטיבים אלה עשויים להעמיק את הבנתנו בנוגע למה שבני בראון מכנה 'סוד אהידותו' של ה'חפץ חיים',¹¹⁵ כלומר הסיבה שה'חפץ חיים' התקבל כדמות מופת על כל גווייה של היהדות האורתודוקסית. השפעתו הרחבה של ה'חפץ חיים' איננה מובנת מאליה משום שהוא לא היה אדם כריזמטי במיוחד, התעסקותו בשאלות אקטואליות ופוליטיות שהעסיקו את החברה האורתודוקסית הייתה

111 שם, עמ' כ-כא.

112 למשל הכהן, תורה אור, עמ' לו-לח; הנ"ל, תורת הבית, עמ' יב-טז, נ-נא, נז; הנ"ל, חפץ חיים על התורה, תפארת ירושלים, ניו יורק תש"ג, עמ' יג הערה ה; בנימין בראון, מדרוך לחברה החרדית: אמונות וזרמים, עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, תל אביב וירושלים 2017, עמ' 22, וכן הנ"ל, 'שובה של האמונה התמימה: תפיסת האמונה החרדית וצמיחתה במאה ה-19', בתוך: משה הלברטל, דוד קורצווייל ואבי שגיא (עורכים), על האמונה: עיונים במושג האמונה ובתולדותיו במסורת היהודית, כתר, ירושלים 2005, עמ' 440.

113 שמואל גריינמן, 'קוים קצרים לתולדותיו של רבינו זצ"ל', בתוך: חפץ חיים על התורה, עמ' 7.

114 ר' ישראל מאיר הכהן, אהבת חסד, מוסדות הפקדתי שומרים, ירושלים תשנ"א, וכן בנימין בראון, 'הלנת שכר בפסיקת החפץ חיים: לקראת מודרניזציה של דיני העבודה ההלכתיים?', תרביץ, עה, ג-ד (ניסן-אלול תשס"ו), עמ' 501-538.

115 בראון, 'ה'בעל בית"', עמ' 150-151.

'אקראית מאוד ומקוטעת'¹¹⁶ והוא גם לא היה הלמדן הגדול בדורו.¹¹⁷ הסיבה שבראון מציע לכך היא שה'חפץ חיים' הציב אידיאל של פשטות הרמוניסטית שבמרכזה עומד דגל של אמונה תמימה ובעלת 'אדישות תיאוסופית'.¹¹⁸ פשטות אמונית זו תאמה לדעתו את הצורך של הקהילה האורתודוקסית המפולגת להתאחד תחת מכנה משותף ומוסכם. אמנם הדבר מצריך בדיקה מעמיקה יותר, אך נראה שבעקבות הדברים שראינו ניתן להציע, לצד הנימוק של בראון, שסוד קסמו של ה'חפץ חיים' נעוץ היה גם בכך שהוא דיבר בשפה שתאמה את אחד היסודות האקטואליים המרכזיים של רוח התקופה – שפת השוק. בנוסף, תשומת הלב למאפיין זה אצל ה'חפץ חיים' עשויה להצטרף ליסוד הפשטות ולהעניק לו ממד עומק נוסף, כיסוד שאיננו רק נגטיבי ואדיש. ייתכן שמשמעותה של 'פשטותו' של ה'חפץ חיים' הינה, למעשה, אותה יכולת לצקת את התודעה הדתית בתוך מערכת המשנות המשיקה ל'ארציות' הקפיטליסטית ולרציונליות שלה. כך שאנו מצאים כאן אצל ה'חפץ חיים' את אותה תופעה של 'יצירת' תרבות נגד' שבה משמשים בערבוביה השלילה והאימוץ של יסודות מהתרבות שאיתה מתנהל העימות.

סיכום

העמדתה של תרבות הלימוד שנרקמה סביב הדף היומי תחת המטרייה הרחבה של 'תרבות הצריכה' עשויה לחדד את הבנתנו את תופעת לימוד הדף היומי, אך גם את הבנת משמעותה של תופעת תרבות הצריכה עצמה. הצלע הראשונה של טענה זו היא כמובן הפשוטה יותר: כפי שראינו במהלך המאמר, מאפיינים רבים ומערכי משמעות רבים של תרבות הצריכה מצאו את דרכם, באמצעות הדף היומי, לתוך ליבתה של הפרקטיקה הדתית המרכזית של היהדות האורתודוקסית – לימוד התורה. תשומת הלב לתופעה זו מראה עד כמה עשירים היחסים בתוך חברה זו בין מסורתיות לחדשנות, בין ה'רוחניות' של לימוד התורה ובין מערך מושגים חומרי, וכן בין הנבדלות מן התרבות הכללית שבתוכה חברה זו חיה ובין יחסי הזיקה עימה. ממבט כולל יותר, טענה זו מצטרפת לדיון המתמשך לגבי שאלת ה'מודרניות' של האורתודוקסיה; האם ה'מודרניות' של האורתודוקסיה נעוצה רק בכך שהאורתודוקסיה נוצרה כ'ניגוד' למודרנה,¹¹⁹ או שניתן לאתר בתוך האורתודוקסיה

116 שם, עמ' 149-150, וכן ראו שם, עמ' 113-116; הנ"ל, 'ערך תלמוד תורה במשנת החפץ חיים ופסיקתו בעניין תלמוד תורה לנשים', דיני ישראל, כד (תשס"ז), עמ' 82.

117 בראון, ה'בעל בית"', עמ' 150.

118 שם, עמ' 144.

119 למשל יעקב כ"ץ, 'האורתודוקסיה כתגובה ליציאה מן הגיטו ולתנועת הרפורמה', ההלכה במיצר: מכשולים על דרך האורתודוקסיה בהתהוותה, מאגנס, ירושלים תשנ"ב, עמ' 9-20; הנ"ל, מסורת ומשבר: החברה היהודית במוצאי ימי הביניים, מוסד ביאליק, ירושלים 2000 (יש להעיר שבספר זה טרם עלה המונח 'אורתודוקסיה' בנוגע ליהדות שלאחר המשבר, אך המבנה של 'חברה מסורתית' ושל 'חברה מגיבה' כבר מצוי בו); הנ"ל, 'אורתודוקסיה בפרספקטיבה היסטורית', כיוונים, 33

עצמה מאפיינים מודרניים.¹²⁰ בתוך הקשר זה המקרה של הדף היומי מהווה דוגמה מובהקת לתופעה אורתודוקסית שניתן לאתר בתוכה אינטגרציות רבות עם המודרנה. מן הצד השני של המשוואה – הצד של תרבות הצריכה – מערכת היחסים בין תרבות הצריכה ללימוד התורה והדף היומי עשויה להבהיר את ה'גמישות' הרבה של תרבות הצריכה, ואת יכולת ההתאמה שלה לתרבויות ולמסרים שעשויים מלכתחילה להיראות כרחוקים ממנה מאוד. במובן זה, העמידה על הקשרים שתרבות הצריכה מנהלת עם מה שניתן לראות כאתרי ה'פריפריה' שלה עשויה לרכך דימויים דוגמטיים וחד-כיווניים המונחים מראש הן לגבי תרבות הצריכה והן לגבי אתרי פריפריה אלה.

(תשמ"ז), עמ' 89-100; משה סמט, **החדש אסור מן התורה: פרקים בתולדות האורתודוקסיה**, מרכז דינור לחקר תולדות ישראל, ירושלים 2005; הנ"ל, 'היהדות החרדית בזמן החדש', **מהלכים**, א (תשכ"ט), עמ' 29-40.

120 למשל דוד סרוצקין, **אורתודוקסיה ומשטר המודרניות: הפקתה של המסורת היהודית באירופה בעת החדשה**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2011.